

J. VAN WIJK PORTRET VAN EEN PEDERAST
(Does each man kill the thing he loves?)
HET RUSSISCH/CHINESE 'IDEOLOGISCH GESCHIL'
HET POST-STALINISTISCHE TIJDPERK ZONDER CITAAT
SIRIE, OP WEG NAAR HET SOCIALISME?

HENK VAN KERKWIJK VERZEN
MARC ANDRIES EEN AUTO KOPEN
K.B.: HULP AAN ONDERONTWIKKELD
GEBIED / EX LIBRIS: MARIUS BAUER

DE
NIEUWE
STEM

20e jaargang no. 6
juni 1965

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK

DE NIEUWE STEM

maandblad voor cultuur en politiek

Oprichters: Prof. Dr. N. A. Donkersloot, Dr. O. Noordenbos, Prof. Dr. H. J. Pos, Prof. Dr. J. M. Romein.

Redactie: Marc Andries, Frans de Bruyn, N. A. Donkersloot, T. Haan (sekretaris), Fr. de Jong Edz., J. Kruithof, Anna Muntjewerf, O. Noordenbos, A. J. Vermeersch, W. F. Wertheim.

Redactiesecretariaat: Deijlerweg 123, Wassenaar.

Redactieraad: Prof. Dr. R. F. Beerling, Dr. J. J. Buskes. Mr. G. J. P. Cammelbeeck, Prof. Dr. B. Delfgaauw, Prof. Dr. B. Landheer, Dr. P. J. Meertens, Dr. A. Romein-Verschoor, Drs. Th. van Tijn, Dr. P. Valkenburgh.

UITGEVER

in opdracht van de Stichting tot bevordering van de geestelijke vrijheid:

Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V., Postbus 25, Drachten. Telefoon 05120-2641. Postrekening 801077.

Vertegenwoordiging voor België: Uitgeverij-Boekhandel S. M. Ontwikkeling, Somerstraat 22, Antwerpen. Telefoon 3386 59. Postrekening 383 38.

Administratie: Het abonnement kan uitsluitend ingaan op 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland f 16,— per jaar (f 8,50 per half jaar). Voor België Bfr. 245 per jaar. Andere landen f 20,—. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. f 12,50 en Bfr. 187.50.

De betaling van het abonnementsgeld moet voor abonnementen, die door bemiddeling van een boekhandel besteld zijn, aan deze geschieden. Betaling van alle andere abonnementen op postrekening 801077 ten name van Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten.

Het aanvragen van proefnummers, auteurs-exemplaren, overdrukken etc. en nabestellingen van vroegere nummers dient bij de uitgever te geschieden.

IN MEMORIAM PROF. DR. G. J. GEERS

Het onverwachte heengaan van Gerardus Johannes Geers heeft de redactie van De Nieuwe Stem diep getroffen. Wij betreuren in hem meer dan een bijzonder gewaardeerde medewerker, wij hebben in hem een vriend, een vriend ook van ons tijdschrift, verloren.

Aan hem hebben wij enkele van onze speciale nummers te danken. In het Spanje-nummer van februari 1960 schreef de redactie: 'Dit nummer zou niet tot stand gekomen zijn zonder de leiding en medewerking van onze grootste Spanje-kenner, Dr. G. J. Geers, die geen moeite geschuwd heeft om dit nummer tot een zo uniek document te maken en aan wie onze dank daarom in de eerste plaats geldt'.

Toen wij in augustus 1961 een Lorca-nummer lieten verschijnen, was het wederom Geers die het inleidende artikel schreef, een Spaanse bijdrage vertaalde en een aantal gedichten van Garcia Lorca voor dit nummer in het Nederlands overbracht.

Spanje was zijn grote liefde en juist daarom heeft hij het, sinds het onder Franco zijn zoveelste regiem van onderdrukking moest dragen, niet willen betreden. Zo was Flip, zoals zijn vrienden hem mochten noemen, en niet alleen hierin was hij een man uit één stuk. Zijn liefde voor Spanje gold het Spaanse volk dat zijn eeuwenlange tragische strijd streed om het juk af te werpen van armoede en geestelijke druk, waaronder kerk, leger en grootgrondbezit het geknecht hielden.

Geers was een vrije, een onafhankelijke geest, onafhankelijk ook in de wijze waarop hij opkwam voor socialisme, humanisme en pacifisme. De laatste jaren was hij voorzitter van de vredesbeweging De Derde Weg en redigeerde hij het blad van die beweging.

Geers had een uitgebreide en intense belangstelling voor alles wat het leven schoonheid en glans verleende. De psychologie boeide hem bijzonder en in de laatste jaren ging zijn historische belangstelling uit naar de Barok. Hiervan getuigt zijn studie van 1950 in dit tijdschrift over: De psychologische basis van de Barok. Veel heeft hij ertoe bijgedragen, vooral door zijn vertalingen, belangstelling te wekken

voor de filosofen Unamuno en Ortega Y Gasset. Van de eerstgenoemde, die tevens een groot romancier was, heeft Geers verscheidene romans vertaald. Van zijn vele publicaties zij hier alleen nog vermeld het bekende werk dat hij samen met zijn in juli 1943 gefusilleerde mede-hispanoloog en vriend Johan Brouwer heeft geschreven: De Renaissance in Spanje.

Red.

J. van Wijk

PORTRET

Opgedragen aan de zondebokken van de zondebokken, voorts aan de anonieme schrijvers van **Het Groene Boek** (Meningen van gedetineerden over de Strafrechtpleging) en hun 'uitgever': Prof. Mr R. Rijkssen.

Een jonge man, vijf-zesendertig jaar. Als men tenminste goed kijkt, ziet men de rimpeltjes hier en daar, want op het eerste gezicht lijkt hij veel jonger. Blond golvend haar, een ietsje weelderig boven een smal bewegelijk gezicht. Nogal fijne gelaatstrekken. Slanke nerveuze handen. Peau de suède vest, puntige zwarte schoenen. Zal niet vlot terug slaan als hij een tik krijgt. Dameskapper. Is het portret al rond? Naar het type — beter gezegd stereotype — dat ook wel eens écht bestaat? Natuurlijk, er lopen nog talloze anderen met zo'n uiterlijk rond, maar deze, inderdaad, geen trouwring, hij houdt het op jongetjes, kleine jongetjes zelfs.

Er zijn misschien mensen, die werkelijk niet kunnen begripen dat je van een jongen houden kan . . . ik kan hen alleen maar op mijn beurt vragen: Wat zoudt U zeggen, als ik U ineens verbaasd aangaapte en vroeg 'Ja, maar wat vindt U nu eigenlijk aan meisjes?' En of U nu met een ouwejonges-knipooog de bekende boogjes in de lucht zou tekenen of gepast Uw rug rechtend zou zeggen 'Jonge vriend, Paulus zegt . . .', het komt er alleen maar op neer, dat mijn antwoord even verward en ontoereikend is als het Uwe.

Hoe dat komt, laten we er maar buiten. Daar staan handboeken over vol, en ieder geval ligt toch net weer even anders. Vast staat voor allemaal, dat het er, zomaar onaan-gediend, ineens was. Zeker, zoiets groeit wel pas langzamerhand, maar op het moment dat je het ontdekt, dat je genoeg van de wereld weet om te beseffen dat er iets aan de hand is, dan is de zaak al kant en klaar. Als je het ontdekt, dan is het er al. Kan nog van alles aan gedaan worden,

maar dat weet je natuurlijk allemaal nu juist niet zo, als je nog maar net de eerste schok van de ontdekking verwerkt. En je zal wel zalig oppassen om er over te praten. Want met de ontdekking weet je meestal ook wel gelijk hoe verschrikkelijk, onuitspreekbaar, een dergelijk schandelijk iets is. Je vader zou je dood slaan als hij het wist, of toch minstens het huis uittrappen. Vroeger spraken ze over de stomme zonde als zij al durfden om het veiliger latijn van crimen nefandum zomaar te verlaten om het in eigen taal onder woorden te brengen. Het misdrijf zonder naam, dat niet genoemd behoort te worden. Tegenwoordig is het obligaat om het met adjectieven als 'delicaat' en 'precair' te versieren, hetgeen er op neer komt, dat het nog altijd even 'stom' is. Je blijft dan ook zelf maar liever 'stom'. Je mag er misschien nog wel eens over praten, tegenwoordig, maar toch niet zeggen dat het jezelf betreft. Dat er wetsartikelen over zijn, dat uniform en toga er wild op zijn, weet je nog niet zo direct. Maar je kan het wel vermoeden, alles is hier immers even geheimzinnig en gevaarlijk. Ondertussen is er dan die buurjongen, die het allemaal zelf zo prettig vindt en die iedere keer zelf begint. Achteraf bekeken natuurlijk ontzettend 'stom' — nu weer in een andere betekenis — maar daar had je zo nog niet bij gedacht. Je was amper twintig, en je was toch al laat. Verhalen — sterke verhalen misschien — van je vrindjes had je niet begrepen. Het deed je allemaal niets. En zo veel later, met die buurjongen, toen was je het pas langzamerhand gaan begrijpen. Dat was zo vanzelf gegaan en je hield van die jongen. Geen gedachten natuurlijk aan politie en justitie, hoewel je het achteraf op je tien vingers had kunnen natellen. Je had ook nooit gedacht, dat die jongen over zoiets praten zou, thuis nog wel. Dat zou je zelf nooit gedurfd hebben, en het was toch echt iets helemaal tussen jullie tweeën? Wat had daar nou een ander bij nodig?

Maar toen was Leiden in last geweest. Thuis was de bui nog meegevallen. Daar gaven ze de buurjongen de schuld, wiens moeder immers ook al niet deugde. Van je eigen kind weet je toch zeker wel dat hij zoiets nooit uit zich zelf. . . . Waar zou hij het vandaan moeten hebben? Altijd fatsoenlijke mensen geweest en een goeie opvoeding gegeven. En die jongen, daar zit nou geen kwaad bij, daar

hadden ze nooit last mee gehad, altijd netjes geweest, en nooit met meiden rondgeslierd. Je dacht dan zelf ook wel, dat die buurjongen eigenlijk meer schuld had, en hij wou het toch ook immers altijd zelf? Hij was vaak zelf begonnen. Maar dat viel bij de Rechter helemaal verkeerd, je scheen helemaal niet te begrijpen hoe erg het wel was wat je gedaan had. Omdat je nog zo jong was, en omdat ze dachten dat het maar een jeugdzonde was, kwam je er nog genadig af. Maar een flinke schrik moest er wel in en daarom ging je acht maanden het gevang in.

Daar gebeurde nog heel wat anders, waar je nog geen idee van gehad had. Ze zaten er allemaal zonder vrouwen en dat konden ze lang niet allemaal even best verwerken. Helemaal snappen deed je dat niet — je vond het eigenlijk bij de beesten af, voor jezelf was het allemaal iets heel anders. Alles was trouwens afschuwelijk in die gevangenis, niet alleen je medegevangenen, die je trouwens net zo bekeken als die Rechter, behalve als ze wat van je wilden. Maar je zat er dan ook voor straf. Dat je die verdiend had, geloofde je zelf ook wel; als je nou maar anders was gaan voelen. Je probeerde wel eens aan meiden te denken, maar als je droomde, was er weer die buurjongen, of andere jongens, altijd maar weer jongens. Je nam je alleen voor, als je er uitkwam, nooit meer zo stom te zijn.

Als ik u een bal toe gooi, éénmaal, en u vangt hem niet, dan mag ik u misschien onhandig noemen. Maar als ik hem tien, honderd maal, duizend maal toe gooi, zoudt u hem nooit eens laten vallen?

Je komt het gevang weer uit — a sadder and wiser man — al ken je dan hoogstens wat MULO-engels. Je dromen heb je nog, en je helpt jezelf maar wat. Maar kan je het helpen dat je naar jongens *kijkt*? En ze voelen al gauw als een volwassene — nou ja, net eenentwintig — aandacht voor hen heeft. Zich niet te groot voor hen voelt. En ze hebben altijd hulp nodig, voor een vlieger, even die steen vasthouden waar net wat onder of op moet; als zij kleiner zijn een geschaafde knie of iets anders ergs, waar je ook als stoer jongetje over huilen mag. En juist die jongetjes zijn dan weer zo ontroerend, je zou hen willen troosten, in

je armen nemen, maar dat mag natuurlijk niet. De grotere zijn soms al brutaler, ze kunnen soms zo tegen je aan komen hangen, je hebt het gevoel dat ze eens proberen willen, maar je past natuurlijk wel op. Hoe vaak? Eénmaal? Tweemaal?Honderdmaal? Zo makkelijk is het toch niet, daar was je haast al weer eens te ver gegaan. Geschrokken pas je nu nog beter op. Eénmaal? Tienmaal? En je bent maar alleen. Je vrienden gaan nu allemaal met meisjes, je probeert mee te doen, maar het lukt niet erg. Dat meisje, dat je toen mee uitgenomen had, vond wat raars aan je, en heeft er met anderen over gepraat. Je voelt je er niet thuis, kunt beter maar wegblijven, voordat zij het in de gaten krijgen. Die rotmeiden willen ook zoveel van je, en ze merken alles direct. En er maar over kletsen. Thuis hou je je ook liever gedekt. Daar hebben zij niks in de gaten, geven nog altijd de schuld aan die buurjongen. Van die anderen weten zij niets, en het gaat immers allemaal goed? Twintigmaal, honderdmaal, vijfhonderdmaal? Hoe vaak kan het dreigen op één dag? Hoeveel wilskracht is er nodig voor verzet? Drie maanden? Zes maanden? Een jaar? Die ene keer telt niet mee, toen was je even jezelf niet. Niemand heeft wat gemerkt. Maar je hebt je les geleerd. Twee jaar? Heel vaak — met een ontzettende inspanning — niet, maar het wordt toch niet altijd overgebriefd. Die jongens hebben het toch blijkbaar ook nodig, doen het wel onder elkaar ook; dat wist je vroeger niet. Je wist nergens wat van. En helemaal nooit iets, een leven lang, terwijl je ook al zo eenzaam bent, is dat een leven lang uit te houden? Niemand met wie je er over praten kan. Zou je ook niet durven. En uit zichzelf weggaan, zoals de Rechter dacht, doet het niet. Thuis dachten ze niet eens dat er wat weg moest gaan.

En dan ineens, als je er niet eens meer zo op bedacht bent, zit je weer op het bureau. Na drie jaar. Het was weer een jongen in de buurt, dat duurde wat langer, en dat hadden zij in de gaten gekregen. Ze hadden je vaak met die jongen samen gezien, en waren je gevolgd toen je samen naar het bos ging. En zij vragen meer, ze hebben onderzocht, ze dreigen dat ze meer weten, en dat, als je het hen laat uitzoeken inplaats dat je het zelf vertelt, dat het dan allemaal veel erger wordt. En je wilt ook eigenlijk schoon schip maken, laten zij je dan helpen, als het nou toch alle-

maal uitkomt. En je vertelt alles, wat je nog weet, ook die paar keer dat je jezelf niet was. Je hebt alles opgebiecht, nou zullen ze je toch wel helpen. Zo kan het toch ook niet langer.

Maar daar klopt niks van, dat de Rechters je vriendelijker zouden behandelen, nu je alles eerlijk hebt opgebiecht. Je kan je tenminste niet voorstellen hoe zij dan anders wel geweest zouden zijn. De Officier spreekt van recidive binnen drie jaren, meermalen gepleegd, gevaar voor zijn omgeving en de maatschappij, heel ernstige en weerzinwekkende misdrijven. En hij doet weer net, alsof al die jongens het helemaal niet zelf gewild hadden. Hij heeft het maar steeds over slachtoffers die beschermd moeten worden. Maar daar zeg je niks meer van, dat lesje heb je geleerd. Die advocaat, die één keer bij je kwam, zei ook dat je maar niets moest zeggen en alles aan hem overlaten. Er heeft nu ook iets van in de krant gestaan, maar die zijn er nu op de zitting niet bij. Maar goed ook, want ze kunnen allemaal je bloed wel drinken. Die advocaat zei trouwens ook, dat hij je verdedigen zou omdat het zijn plicht was, maar dat hij niet aan zijn eigen kinderen moest denken.

Je moet maar niets zeggen, dat is het veiligste. Ze denken allemaal dat je een monster bent, en als je iets van jezelf zegt, iets probeert uit te leggen, maakt dat het alleen maar erger. Blijkt, dat je helemaal niet begrijpt, hoe'n grote schoft je wel bent. Over al die keren dat je niet bezweken bent, daar praten ze niet over. En heb het hart maar eens om het te zeggen. Je wordt toch al met twee jaar opgeknappt. Maar daarna zullen ze naar je gaan kijken. Je komt dan nog niet vrij, maar in een soort inrichting, en dan zal een psychiater wel eens zien wat er met je aan de hand is.

Wij hebben de dader sedert enige jaren in psychotherapeutische behandeling . . . De eerste paar jaar hebben wij besteed aan het met grote zorg trachten weg te nemen van de . . . door de gevangenisstraf in een inrichting als de gevangenis te Leeuwarden ontstane korstvormingen, die het ons aanvankelijk onmogelijk maakten door te dringen tot de gedifferentieerde persoonlijkheid, waaraan deze zo ernstige daad ontsprong. Nu zijn wij bezig aan datgene wat onmiddellijk na de daad had moeten plaats vinden — de behandeling

van de zeer ernstige stoornissen, waarvan de behandeling allerminst uitzichtloos was, maar welker uitzicht door het volstrekt ongeëigend milieu van de gevangenis te Leeuwarden bepaald niet verbeterd was.

In het algemeen is de vrijheidsstraf, hoe goed ook uitgevoerd, een kwaad waar de gestrafte minder van wordt; waar hij slechter uitkomt dan hij was toen hij er in ging . . . een kwaad dat gemeenlijk schade toebrengt aan de ziel.

De gevangenis was natuurlijk net zo erg als de vorige keer. Die schrik had je heus wel over gehouden van de eerste keer. Toch leek het net of het wat begon te wennen. De andere gevangenen waren vaak rot, maar daar trok je je weinig van aan. Dat waren toch haast allemaal van die rauwe echte misdadigers. Maar zo alleen was eigenlijk toch erger, dan dat je met hen dan maar mee kon doen. De bewaarders waren vaak ook veel rotter tegen jou dan tegen de anderen. Je lag niet alleen 'buiten' eruit, zoals de anderen, maar hier ook nog eens. Je deed dan toch maar je best om er in te komen, al lag het je eigenlijk niet zo. Gelukkig waren een paar van de rauwste bonken dan toch wel geschikt op den duur. Maar je schrok toch wel als je hoorde wat voor leven of die leidden. Toen je na twee jaar — niet vrij kwam, maar voor 'behandeling' werd overgeplaatst, veranderde er eigenlijk niet veel. Je had nog een poosje moeten wachten, omdat er geen plaats was. In die nieuwe gevangenis, die psychopatenasyl heette, was het eigenlijk net eender als in die eerste gevangenis. Er liepen wel een paar echte gekken rond, dat zag je zo. Of deden ze maar alsof? In het gewone gevang hadden ook wel hele rare kerels rondgelopen. Er was hier wel een dokter, die van alles van je wou weten, en die je van alles vertellen moest van vroeger, en allemaal dingen waar je niet makkelijk over praat. Die dokter was wel aardig, maar zei maar steeds, dat je nog niet genoeg vertelde. Alles zeggen deed je natuurlijk niet, maar soms wist je eigenlijk gewoon niet eens wat hij nou eigenlijk wilde weten. Het was natuurlijk wel prettig om eens echt met iemand te kunnen praten, maar veel schoot je er niet mee op. Van binnen bleef je net zo, en je ging je afvragen, hoelang het allemaal nog duren zou. Je

zat hier nu ook al weer drie jaar en je wist niet meer hoe het er buiten uitzag. En je had toch maar twee jaar gekregen. Je zat maar, en er gebeurde niets.

Tot — ineens — je met voorwaarden er uit mocht. Het was eigenlijk wel jammer dat je nou niet meer met die dokter kon praten, maar naar je vrijheid had je gesnakt. Eindelijk weer met fatsoenlijke mensen samen te zijn. Hoewel je — al die tijd dat je opgesloten zat — natuurlijk vergeten had, dat je buiten nou juist helemaal alleen zou zijn. Altijd oppassen dat zij het niet te weten kwamen, niet dat je gezeten had, en vooral niet waarvoor. Praten met al die fatsoenlijke mensen kon je nou juist net niet. Als zij niets wisten, waren zij wel vriendelijk, maar je dacht er altijd aan hoe al die gezichten zouden veranderen als zij het eens wèl wisten, als je eens zou zeggen hoe het met je zat. Je kon wel met hen omgaan, maar altijd als een ander, nooit zoals je echt zelf werkelijk was. En nog moest je oppassen. Altijd vragen ze of je nog geen meisje hebt, en dan kijken ze je zo eens aan, en naar je kleren. Je hoeft er toch niet als een halve schooier bij te lopen, om een echte man te zijn? Als je nou toch al niets anders hebt, mag je dan misschien plezier in je kleren hebben? Als je dan zo rot bent, mag je er dan misschien tenminste van buiten netjes bij lopen? Ergens laten zien, dat je heus een fatsoenlijke en goed opgevoede jongen bent. En eigenlijk besef je ineens, dat je ze allemaal haat, met hun schijnheilige smoelen, nu ze niets weten. En wat zij zelf niet allemaal uithalen. Daar heb je intussen ook wel genoeg over gehoord. Maar alleen jij deugt niet, zouden zij met zijn allen zo op aan gaan als ze het wisten. Voor hun arme onschuldige kinderen, die al net zo'n lekkere troep zijn als de ouwe lui zelf. Dan zou je de boel wel in elkaar willen trappen, maar je bent niet zo trapperig aangelegd. Maar lief rond draaien met een vriendelijke glimlach en maar kijken naar die gezichten, of die niets vermoeden, nog wel op mooi weer staan — op mooi weer houden vooral, want eigenlijk ben je doodsbang. Je hebt je portie wel te pakken, maar het allerbangste ben je voor al die gezegdes, en die gezichten als zij het er soms over hebben. Net als die advocaat toen even. Als er zoiets in de krant staat of zo; van 'als het mijn eigen kinderen overkwam, ik zou zo'n vent....'. Verscheurende beesten

eigenlijk, mensen, en als je zag wat mensen konden uithalen, met de joden en zo en in de concentratiekampen, dan wist je dat zij er ook niets te goed voor waren. En een beetje schuldig voelde je je toch ook, want die kinderen mochten nou wel anders zijn dan die ouders dachten, die ouders wilden het nu eenmaal niet en daar hadden ze dan toch eigenlijk ook recht op. Je deed toch alles altijd maar stiekum achter hun rug om, en die kinderen waren natuurlijk ook eigenlijk niet oud en wijs genoeg om te weten wat zij deden. Daar maakte je feitelijk misbruik van, zo bekeken. Maar het is zo moeilijk, als zij zo aandoenlijk zijn en ze zo tegen je aan komen staan, en je voelt dan van alles door je heen gaan. En het wordt niet erg minder ook. En dat zou toch als je ouder werd. Had je niet eens gelezen dat het juist het ergste was als je zo'n jaar of twintig, tweeëntwintig was? Of zou dat bij jezelf anders zijn, omdat je het altijd vast moest houden en je niet als getrouwde mensen regelmatig bevredigen kon. Rotwoord eigenlijk, bevredigen, het ging immers veel dieper. Maar bij jezelf scheen het altijd smerig te moeten zijn, zij begrepen nooit, dat je ook echt voor die jongens voelen kon, van hen houden kon. Soms was het wel meer een spelletje; maar als je naar de film ging, zag je wel dat het bij de anderen toch ook niet altijd even serieus was. Of was dat soms Grote Liefde, als zij al die filmjuffrouwen bijna in d'r nakie over de reclames lieten darren?

Gebeurt er nooit wat? Je bent natuurlijk nog veel voorzichtiger dan vroeger; en je hebt geleerd. Niet meer een verhouding met één jongen, dat valt op. Je hebt jezelf toch wel aardig in de hand, maar altijd goed gaan? Honderd keer, tweehonderd keer, duizend keer? Al die nachten, die dromen? En je helpt jezelf wel regelmatig, maar hoe kan dan toch ineens die spanning weer zo groot worden, dat je er niet tegen op kunt? Je bent niet gek, maar dan ineens op zo'n moment, dan is het net of je niets meer weet, ben je niet eens voorzichtig. Stom natuurlijk, aan alle kanten stom. Achteraf begrijp je het helemaal niet, kan je niet terug denken dat je je niet in bedwang had. Ga je na, hoe het allemaal precies gekomen is, om voor een volgend keer juist daarvoor op te passen. Je kan je zelf toch wel aan? Je kunt toch weghollen, naar een stil plekje desnoods, als de

nood aan de man komt? Dat helpt. Twee maanden, zes maanden, een jaar? Dat blonde jongetje uit dat grote huis in de buurt, dat je kent, en dat zo graag komt spelen, net voor de zaak waar je werkt. Geweldig oppassen, zo'n jongetje uit de buurt, dat je kent. Het is nog klein, moet er natuurlijk ook nog niets van hebben, dubbel gevaarlijk. Maar zo'n jongetje dat altijd weer naar je toe komt, waar je dol op wordt, dat op je schoot klimt. Want hij komt nu ook binnen, als hij ziet dat je alleen bent, sinds je hem die pleister op zijn buil hebt geplakt en getroost met een dropje, dat je altijd bij de hand hebt. Heeft zo'n jongetje geen vriendjes genoeg? Geen lieve begripende ouders? Waarom zoekt zo'n jongetje toch altijd weer iets speciaals bij een volwassene, een groot mens, die hem toch ook weer niet helemaal als kind behandelt. En waarom is zo'n jongetje dan aanhalig? Beteuterd en verschrikt als je hem afweert? Heb je te lang te veel toegelaten, dat hij daar zo van schrikt? Hoe doen anderen dat dan? Die zetten zo'n jongetje toch ook wel eens op de grond of laten zij helemaal nooit jongetjes op schoot zitten? Of kan je zelf veel slechter tegen tranen in verschrikte kinderogen?

En je wist het, je gaat te ver, en dan is, ook al net zoals je dacht, de schrik helemaal niet meer te stuiten. Daar sta je, doodongelukkig met een doodongelukkig jongetje, dat de schrik van zijn leven te pakken heeft. Van dat kleine korte leventje dan. En je weet niet hoe je het stil moet krijgen, want ineens is nu alle vertrouwen bij het jongetje, dat je vroeger in een handomdraai getroost had, weg. Nu lijkt het wel of ieder ander hem eerder zou kunnen troosten dan juist jijzelf. Je belooft en probeert van alles en eindelijk houdt het huilen op, maar het gezicht blijft diep ongelukkig. Daar komt rotzooi van, dat kind houdt zijn mond niet — ze hoeven zijn gezicht trouwens maar te zien. Het joch moet het vergeten, afgeleid worden. Hoe? Je kunt weg uit de zaak — meenemen naar een speeltuin? Dat valt op misschien, maar het onmiddellijk dreigende gevaar is erger. Je kunt hem niet naar huis laten gaan. Hoe laat zouden ze hem missen? Geen tijd om te denken, er moet iets gebeuren, het joch moet het vergeten. Alle liefde voor het kind is ineens weg. Het is 'het joch', symbool van je eigen doodsangst voor de verscheurende blikken van ouders, de

gevoelloze begripsloze gezichten in de rechtszaal, de bonkige politiemannen met hun onsmakelijke vragen, de tralies, nu voorgoed? Het joch, dat met zijn eeuwige geplak ook steen des aanstoots was, symbool van de eigen gehate neiging. Je wou het immers ook niet. Je paste toch op? Je wist toch dat dit gevaarlijk zou zijn? En dat rotjoch toch altijd maar terugkomen, tegen je opklimmen. Voelde zo'n kreng dan niet, dat je niet van steen was? Probeerden zij niet altijd en overal juist jou uit te pikken met je zwakke plek en jou te verleiden? Omdat ze wisten, dat als het uitkwam, jij het toch altijd gedaan had?

Weg nu, niet denken, het joch niets laten merken, stil houden, zoet houden. Naar de speeltuin. En het schijnt te lukken, het gezichtje klaart op, iets van het vertrouwen schijnt terug te komen en je harde schrikgevoelens smelten weer weg als je het jongetje ziet genieten. En jongetjes zijn zo leuk, moet je die kleine lefgozer zien. Eigenlijk bang, maar met al zijn manlijke parmantigheid toch hoger op de schommel, zo hoog als jij hem met je volwassen kracht kunt slingeren. Als jij er bent is hij niet bang, hij wil ook groot en sterk worden, maar het handje is later wat klam in je eigen hand. Het is laat geworden, je beseft ineens weer, dat je er nog niet bent. Je hebt het nog maar erger gemaakt — hoe moet je uitleggen dat je samen naar de speeltuin geweest bent? Die verschrikkelijke, wantrouwende ogen van de ouders, die op slag verscheurend zouden worden, als zij wisten. En het ziet er allemaal niet best uit. Je eigen nadenkendheid, nu pas op de terugweg, schijnt op het kind overgeslagen. Wat gaat er in hem om? Hoe zou het kind vergeeten kunnen zijn, als het zich de aanleiding tot deze heerlijke middag herinnert? Dat het niets zegt, versterkt je argwaan. Als je het joch een hand wil geven, trekt het de zijne ineens terug.

Paniek, opnieuw, en daarmee nu, opeens, eindelijk de wilde woede om zoveel jaren doodsangst tegen een vijandige wereld, een wereld die jou alleen maar weg en kapot wil hebben, als zij het weten, die tegelijk van alles doet om je in je zwakke plek te tasten, die je nooit heeft kunnen en willen helpen. Opsluiten met het grootste tuig, en schelden of nog erger. Nu helemaal. Die alleen maar van je hebben wil, je zuurverdiende centen voor collectes, je stem voor de

partij, je ziel voor de kerk, je bloed om andere rotzakken in leven te houden en jezelf als oud vuil in de goot trapt, altijd getrapt heeft.

Twee handen sluiten om een kleine keel. De weerzin tegen een veelvoud van zaken komt in de vorm van straf altijd op het hoofd van één mens terecht, die het ook niet helpen kon. Voor de schuld dat kleine jongetjes zo heel erg schrikken. En het maakt de zaak alleen maar erger.

Het is al gauw stil in je handen. Geen beweging of geluid meer. Je schrikt je rot. Jezus, wat heb je gedaan? Daar zit de duivel tussen, je hebt verdomme de hele middag al niet anders dan achter mekaar steeds het verkeerde gedaan. En telkens als je het deed, leek het allemaal juist net wat je doen moest, de enige uitweg. En nou zit je pas goed in de puree. Godsallermensen, dat kind is dood. Kan je nagaan, jij met je hele gewicht en kracht op zo'n klein nekkie. Afschuwelijk opeens, dat witte gezichtje. Is dat het jongetje waar je zo dol op was? Dat heb je zelf even zo kapot gemaakt, je zal hem nooit meer zien, horen, hij komt je zijn avonturen niet meer vertellen, nooit meer bij je om troost. Niks is er over van een mens als het leven er uit is. En dat doe je maar zo even, met wat je het liefste was. Voor dat ding voel je niks meer, je bent er doodsbang voor, je kan het niet meer zien. Nu je niet meer aan de grond genageld bent, diep adem gehaald hebt — met een vage snik — wil je weg wezen, honderd kilometer ver. Maar eerst moet dat ding weg. Niemand in de buurt, het is koud geworden, niemand heeft wat gezien — weg ermee, een struik, een kuil, wat lappen. Weg wezen, niet meer aan denken, nooit meer aan denken.

Gek is dat, dat lukt nog ook. Nou ja, maar die nacht sliep je gewoon, droomde er niet eens van. En overdag laat het je wel niet los, maar je zit toch meer in spanning of ze het vinden. En zelfs dat weet je te verbergen, gewoon draaien, lachen, vriendelijk zijn, niemand die wat aan je merkt. Je hebt al die jaren zeker een goede training gehad.

Mis gaat het toch natuurlijk, allicht, ze vinden het, en ze vinden jou. Het was in de buurt, en de politie weet alles van je af. En die belazer je niet met je stalen smoelwerk, je

dacht trouwens toch niet dat je er tegen op zou kunnen. En nou je stil in het huis van bewaring zit, is je woede tegen alle anderen die je maar hebben laten rondtobben eigenlijk veel groter dan je berouw. Ja, Jezus, het is erg, voor niemand haast erger dan voor jezelf, maar het ging immers allemaal vanzelf, je wilde het immers niet. Zou je dan toch gek wezen? Eigenlijk dacht je van niet, maar het was toch wel vreemd dat je haast niet meer aan het jongetje dacht, waar je toch zoveel om gegeven had. Als een ander er aan gekomen had, had je die wel op zijn gezicht kunnen slaan, wat je toch niet makkelijk deed, en nu had je nota bene zelf. . . . En dan dacht je weer over jezelf en je werd weer boos op al die anderen, en dan gaf je het maar op, je kop werd suf en je kwam er niet uit. Maar een moordenaar was je toch niet, dat wist je zeker.

Maar dat vond de Officier nou juist net wel. Rekende het even allemaal haarfijn voor, deed net of hij er bij geweest was. Voorbedachte raad noemde hij dat, je had het kind expres meegenomen om te wachten tot het donker was. Het was nog niet eens direct dood geweest, was pas in de kou gecrepeerd, dat hoorde je ineens met een schok. Als je dat geweten had. . . . Volgens de Officier maakte dat overigens niks uit, allicht niet, maar je advocaat was daar nou juist reuze op tegen. Daar begreep je niks van, en waarom zei hij nou niet meer over die 'voorbedachte raad'? Zo'n Officier had er alleen maar lol in om je af te kraken, net of hij er niet alleen maar voor betaald werd, maar het zelf echt prettig vond. Zo'n vent kon dat toch niet echt geloven, dat als je je hersens bij elkaar had, je zo'n joch zou dood maken, alsof je niet wist dat het dan helemaal inis was. Of dat je dacht dat je er mee weg kwam, terwijl je er al zo lekker bruin op stond bij de politie. En van jouw soort wisten die gasten altijd alles, waren ze op gebrand. Maar toch maar stug volhouden dat je het wél allemaal uitgekend had. Ze lieten je de grootste waanzin uithalen om nota bene te bewijzen dat je je hersens gebruikt had. Witgloeiend was je, maar je hield je bek maar, hoewel dat ook al weer niet goed was. 'Staat er nou bij of hij geen tien kan tellen, maar wij weten wel beter'. En dat je verder netjes oppaste zei ook al niks, dat was de schijnheiligheid die bij het soort hoorde.

Zij leidde een slecht en losbandig leven of zij leefde goed en ingetogen. Als het slecht was is zij schuldig maar als zij een goed leven geleid had is zij ook schuldig, want heksen simuleren en proberen zich juist geweldig deugdzzaam voor te doen.

Zij kan angstig zijn en zij kan niet angstig zijn. Als zij angstig is, is dat een zeker bewijs, want haar geweten plaagt haar. Als zij niet angstig is, is het ook bewijs tegen haar, want het is kenmerkend voor een heks zich onschuldig voor te doen en er rustig uit te zien.

De psychiater vond, dat je verminderd toerekenbaar was, maar dat was ook maar onzin. Omdat het je even helemaal uit de hand gelopen was, daarom was je toch nog niet gek? Dat je niet om meisjes gaf, nou dat waren er zoveel geweest, grote kunstenaars en geleerden wel, die waren toch zeker niet allemaal gek? En ze konden er toch niks aan doen, je wou heus wel goed, zo'n rotzooi haalde je toch niet voor je lol over je hoofd? Je wou best, maar het enige wat zij konden, was je kapot maken, dat was het enige waar ze allemaal op uit waren, je opsluiten en je nog gek verklaren op de koop toe. Je helpen deden ze niet, nooit, alleen maar kletsen en derlui centen opstrijken, en je had beter een stel van dat tuig van kant kunnen maken dan dat arme joch. Was er anders misschien later ook wel zo een geworden. Zal je ook eigenlijk een zorg zijn. Als je dan zo zwart en zo gek bent, zal je hen nog wel eens wat anders laten zien, als je weer vrij komt. Zij hebben dan zogenaamd een rekening met jou, maar jij hebt nog wel een heel andere rekening te presenteren. Als je ooit vrij komt. . . .

De gevangenis heeft zoveel negatieve dingen dat met de uiterste inspanning gemeenlijk slechts kan bereikt worden dat men niet al te veel slechter er uit komt, dan men er in gaat. Gemeenlijk is de gevangenis de pest voor de gevangene.

Wij moeten ons er van bewust worden, dat de vrijheidsstraf betekent, dat de enkeling wordt opgeofferd aan de gemeenschap welke de straf nodig heeft.

Sexuele interesse in minderjarige kinderen pleegt niet te

verdwijnen door de angst voor straf, noch door het uitzitten ervan, eerder integendeel. Evenmin zouden anderen belangstelling voor jongetjes gaan krijgen, als zij daar 'hoogstens' voor in een psychiatrische inrichting terecht zouden komen. Het is niet de gevangenis, die hen 'afschrikt', zij hoeven helemaal niet te worden afgeschrikt. Bij hen die men zou moeten afschrikken, is die werking even verzekerd als wanneer men iedereen iedere seksuele omgang zou verbieden. Wie afgeschrikt worden zijn de ouders, die in ieder seksueel afwijkende een moordenaar gaan zien. De werking is een steeds verder stijgende spanning in de gemeenschap, die de toch al labiele seksueel afwijkende verder isoleert, angstiger maakt, en . . . op goede gronden. Slechts hij is niet alleen maar bang voor een hersenschim, voor hem is de dreiging reëel. Natuurlijk hoeft niet altijd een te ver gaan, een mislukte benadering, een angst dat er over gepraat zal worden, tot volkomen paniek te leiden. Hoe vaak niet? Tien keer, honderd keer, duizend keer?

(De cursief gezette gedeelten zijn citaten; dat op de eerste pagina werd, in eigen vrije vertaling, ontleend aan Philip Toynbee's **Underdogs**. Het 'Heksencitaat' (Zij leidde een slecht en losbandig leven ...) is uit de **Cautio Criminalis** van Friedrich von Spee, 1631, als vermeld in R. H. Robbins **The Encyclopaedia of Witchcraft and Demonology**, New-York 1959. De oorspronkelijke Hollandse vertaling, van Ds Borromaeus, wordt geciteerd in Balthasar Bekker's **Betooverde Weereld** (Amsterdam, 1691—93), Boek IV p. 206 e.v.:

'Is sy van geen goed leven geweest / d'argwaan is wel geground; indien ja / dat zynse / die 't wolfsherte onder lammervliesen dekken.
 Noch eens: word sy beticht / en sy ontstelt sich niet: 't is een bewijs van duivelsche verhardinge; maar indien ja / so heeftse schuld.
 Sietse rondom / 't is na den Duivel / haren boel. Slaat sy de ogen neder of ligtse swymen door de pijn: siet daar de hex noch slapen; want de Duivel haar dus ongevoelig maakt.'

De andere citaten zijn van Prof. Dr. Mr P. A. H. Baan en Prof. Mr B. V. A. Röling, voornamelijk getrokken uit **Beschouwingen over de ter beschikkingstelling en bewaring**, Amsterdam 1957).

HET RUSSISCH-CHINESE 'IDEOLOGISCH GESCHIL' EN DE ONTBOLSJEWISATIE

Het ligt voor de hand, dat het Russisch-Chinese 'ideologisch geschil', de vervanging van premier Chroesjtsjow en de mogelijke, althans gedeeltelijke samenhang tussen het een en het ander, aanleiding heeft gegeven tot allerlei beschouwingen, commentaren en speculaties. Opmerkelijk is dan dat in de beschouwingen, die wij tot dusver onder ogen hebben gehad, geen ogenblik reële aandacht wordt besteed aan het verschil in ontwikkelingsstadium tussen de Sowjet Unie en Peking-China en de daaruit voortvloeiende crisis in het 'marxisme-leninisme'. Anders gezegd, dat het inzicht ontbreekt in het opmerkelijke feit, dat — in een andere tijd, met andere naties en andere figuren — een oude strijd herleeft. In het marxisme, zoals dat vóór de Russische oktoberrevolutie van 1917 bekend was, werd er steeds van uitgegaan, dat een nieuw maatschappelijk stelsel of ontwikkelingsstadium pas dan werkelijkheid kon worden, als het oude volgroeid was. Zonder over een *bepaalde* maatschappelijke ontwikkeling te spreken geeft Marx dit in zijn *Zur Kritik der politischen Oekonomie* aldus aan:

„Op een bepaalde trap van hun ontwikkeling geraken de materiële productiekrachten van de maatschappij in tegenspraak met de aanwezige productieverhoudingen, of, wat slechts een juridische uitdrukking is, de eigendomsverhoudingen, waarbinnen zij zich tot dusver bewogen hadden. Uit ontwikkelingsvormen van de productieverhoudingen slaan *deze verhoudingen in kluisters* ervan om. Er begint dan een tijdperk van sociale revolutie.”¹⁾

Hoe stringent Marx en Engels deze opvatting voorstonden blijkt uit de analyse die Engels van de positie van de grote revolutionair Thomas Münzer in *Der deutsche Bauernkrieg* heeft gegeven en die wij — om der wille van het aanstonds blijkende parallelisme — hier willen aanhalen:

„Het is het ergste, wat een leider van een extreme partij kan overkomen, als hij gedwongen wordt, in een tijdvak de regering over te nemen, waarin de beweging nog niet rijp is voor de heerschappij van de klasse, die hij vertegenwoordigt, en voor de doorvoering van de maatregelen, die de heerschappij van die klasse verlangt. Wat hij doen kan, hangt niet van zijn wil af, maar van de hoogte, waarop de tegenstelling van de verschillende klassen gedreven is, en van de ontwikkelingsgraad van de materiële bestaansvoorwaarden; de productie- en verkeersverhoudingen, waarop telkenmale de ontwikkelingsgraad van de klasstegenstellingen berust. Wat hij te doen behoort, wat zijn eigen partij van hem verlangt, hangt wederom niet van hem af, maar ook niet van de ontwikkelingsgraad van de klassenstrijd en de voorwaarden ervan; hij is gebonden aan zijn doctrines en eisen tot dan toe, die weer niet uit de momentele positie van de maatschappelijke klassen tegenover elkander en uit de momentele positie van de maatschappelijke klassen tegenover elkander en uit de momentele, meer of minder toevallige stand van de productie- en verkeersverhoudingen tevoorschijn komen, maar uit zijn grotere of geringere inzicht in de algemene resultaten van de maatschappelijke en politieke beweging. Hij vindt zich zo in een onoplosbaar dilemma: wat hij doen kan, is in tegenspraak tot zijn gehele optreden tot dan toe; en wat hij te doen behoort, is niet door te voeren. Hij is, met één woord, gedwongen niet zijn partij, zijn klasse te vertegenwoordigen, maar die klasse, voor wie de beweging juist rijp is. Hij moet in het belang van de beweging zelf de belangen van een hem vreemde klasse doorvoeren en zijn eigen klasse met frasen en beloften, met de verzekering afschepen, dat de belangen van die vreemde klasse haar eigen belangen zijn.”²⁾

In de termen van onze eigen problematiek omgezet willen beide aangehaalde uitspraken zeggen, dat het socialisme een hoog ontwikkeld (industriëel) kapitalisme tot voorwaarde heeft en dat het pas realiseerbaar wordt, als de ontwikkeling van de productiekrachten met de eigendomsverhoudingen in botsing komt. Of — weer in de woorden van *Marx*:

„Het kapitaalsmonopolie wordt een kluister van de productiewijze, die er mee en er onder opgebloeid is. De concentratie van de productiemiddelen en de vermaat-

schappelijking van de arbeid bereiken een punt, waarin zij onverdragelijk worden met hun kapitalistisch omhulsel. Het wordt doorbroken. Het uur van het kapitalistische privaatzet slaat. De onteigenaars worden onteigend.”³⁾

Kent men het beeld van Rusland vóór de Oktoberrevolutie, zoals dat bijv. door de Russische marxistische historicus M. N. Pokrowski in zijn *Russische Geschichte* of door Lenin in zijn voorrevolutionaire geschriften geschetst wordt, dan was Rusland geenszins een hoogontwikkeld kapitalistisch land, maar een achterlijke, half feodale, half absolutistische landbouwstaat, met hier en daar — om der wille van de bewapening — geïmporteerde grootbedrijven. Het autochtone kapitalisme bevond zich pas in zijn prilste stadium. Lenin zelf was dan ook een te kundig marxist om de opvatting te huldigen, dat een geïsoleerde Russische revolutie op stel en sprong *zelfstandig* het socialisme zou kunnen realiseren. De leiders van de Oktoberrevolutie gingen er van uit — ze opereerden immers aanvankelijk nog in de slotfase van de eerste wereldoorlog — dat Lenins leuze ‘omzetting van de imperialistische oorlog in de burgeroorlog’ door de arbeiders in de strijdende hoogontwikkelde kapitalistische landen zou worden overgenomen. Dat de *bewapende* arbeidersklasse op zijn minst in Duitsland, Frankrijk en Engeland aan het kapitalisme een einde zou maken. Het is hier niet de plaats om de oorzaken na te gaan, waarom deze verwachting niet vervuld werd. Maar zeker is dat de kleinburgerlijke rechtse sociaaldemocraten een belangrijk deel van de verantwoordelijkheid hiervoor dragen. Men denke slechts aan het contra-revolutionaire optreden in Duitsland van de heren Ebert, Noske en Scheidemann. (Een van de parlementsleden van de westduitse CDU heeft nog zeer onlangs Ebert gehuldigd ‘omdat hij Duitsland voor het communisme behoed heeft’. Dat het optreden van Ebert, Noske en Scheidemann Hitler mogelijk heeft gemaakt vond hij blijkbaar niet zo bar.) Toen de West-Europese revolutie uitbleef, resp. pogingen in Duitsland en Hongarije in bloed werden gesmoord en toen de Russische regering zich genoodzaakt zag de zg. Nieuwe Economische Politiek, de NEP in te voeren, schreef Lenin o.a. in de *Prawda* van 18 oktober 1921 (en men vergelijk dit met het door ons gegeven Engels-citaat):

„Wij hebben de burgerlijke democratische revolutie ten *einde gebracht* als niemand anders’.

Hij gaf daarmee blijk te beseffen dat de Oktoberrevolutie in eerste aanleg een burgerlijk democratische revolutie geweest is. Weliswaar zegt hij verderop dat de bolsjewiki, ten einde de ‘verworvenheden van de burgerlijke revolutie tot vast bezit van de volkeren van Rusland te maken’ verder moesten gaan, maar of dit mogelijk was hing niet van Lenin en zijn partij, doch van de objectieve verhoudingen in het land af. Hij erkent dit dan ook:

„Wij die gedragen waren door de golf van enthousiasme, die het volks-enthousiasme — aanvankelijk het algemeen politieke, dan het militaire — opgewekt hadden; wij rekenden erop, dat wij rechtstreeks op grond van dit enthousiasme ook de even grote economische taken (even groot als de algemeen politieke, als de militaire) zouden oplossen. Wij rekenden erop — of misschien zal het juist zijn te zeggen wij stelden zonder voldoende berekening voorop —, door rechtstreekse geboden van de proletarische staat de staatsproductie en de staatsverdeling van de producten in een kleinboers land communistisch te kunnen ordenen. *Het leven heeft onze fout getoond.* (curs. van ons F.K.). Er was een reeks van overgangsstadia: staatskapitalisme en socialisme nodig om de overgang naar het communisme *voor te bereiden, hem door een reeks van jaren voor te bereiden.* (curs. F.K.). Niet rechtstreeks op grond van het enthousiasme, maar met ondersteuning van het uit de grote revolutie geboren enthousiasme, op grond van het persoonlijk belang, de persoonlijke geïnteresseerdheid, het rentabiliteitsbeginsel zult ge U inspannen de vaste paden te bouwen, die in een kleinboers land via het staatskapitalisme naar het socialisme leiden, anders zult gij niet tot het communisme komen . . .”

„De grote koopman is zagezegd een economisch type, dat van het communisme evenver verwijderd is als de hemel van de aarde. Maar dat is juist een van die tegen spraken, die het levende leven van het boerse kleinbedrijf via het staatskapitalisme naar het socialisme leidt. Persoonlijke geïnteresseerdheid doet de productie stijgen; wat wij vooral en tegen elke prijs nodig hebben is verhoging van de productie. De groothandel verenigt de miljoenen kleine boeren doordat hij ze interesseert, ze verbindt, ze naar de volgende trap leidt: naar de verschil-

lende vormen van verbinding en vereniging van de productie zelf.”⁴⁾

Wie de revolutionair Lenin historisch recht wil doen moet vaststellen, dat hij in zijn eigen enthousiasme — evenals zijn revolutionaire tijdgenoten binnen en buiten Rusland — de ontwikkeling der dingen in een te kort perspectief heeft gezien. Toen hij de boven aangehaalde woorden schreef waren de proletarische tendenties van de oktober-revolutie al aan het afebben. Aan de andere kant zou de periode van het staatskapitalisme aanzienlijk langer duren dan hij heeft verwacht.

Hoe verdienstelijk Chroesjtsjows rede op het 20ste congres van de CPSU die de zg. destalinisatie inluidde, ook geweest moge zijn, de marxist kan geen vrede hebben met het beperken van de kritiek tot de ‘kwelijke gevolgen van de persoonsverheerlijking’. Ook voor de Russische maatschappij gelden de woorden van Marx uit *Zur Kritik der politischen Oekonomie*:

„Het geheel van deze productieverhoudingen vormt de economische structuur van de maatschappij, de reële basis, waarop zich een juridische en politieke bovenbouw verheft en waarmee bepaalde maatschappelijke bewustzijnsvormen overeen komen. De productiewijze van het materiële leven bepaalt het sociale, politieke en geestelijke levensproces überhaupt”.⁵⁾

Wat Lenin de periode van het staatskapitalisme noemde was die periode, waarin *de materiële voorwaarden voor het socialisme* zouden worden gecreëerd. Dat is, anders gezegd, de periode waarin een industrieel productie-apparaat in leven wordt geroepen en waarin de eigenlijke arbeidersklasse — de massa van industrie-arbeiders met het grootbedrijf als basis — ontstaat. Nog anders gezegd, dat is wat Marx bij de beschrijving van de genesis van het kapitalisme *de periode van de oorspronkelijke accumulatie* noemt:

„Alle (systemen) echter benutten de staatsmacht, het ge-centraliseerde en georganiseerde geweld van de maatschappij, ten einde het omvormingsproces van de feodale in de kapitalistische productiewijze als in een broeikas te

bevorderen en de overgang te verkorten. *Het geweld is de vroedmeester van iedere oude maatschappij die van een nieuwe zwanger is. Het is zelf een economische potentie.*"⁶⁾

Ziet men de periode van het stalinisme als die van het door Lenin onvermijdelijk geachte staatskapitalisme en interpreteert men ze tevens als die van de oorspronkelijke accumulatie, dan liggen een aantal gevolgtrekkingen voor de hand. Men moet dan stellen dat zij ongeveer met het einde van Stalins leven — zonder dat er een oorzakelijk verband bestaat — afgesloten was. Er heeft zich dan een ander bewustzijn ontwikkeld. Bovendien, een moderne industrie-maatschappij verdraagt geen dogmatiseringen maar vereist veeleer een vrije ontplooiing van de wetenschap. (Geheel afgezien van het feit dat iedere dogmatisering in strijd is met het historisch materialisme en als anti-marxistisch gebrandmerkt moet worden.) Een dergelijke maatschappij verdraagt evenmin rechtsonzekerheid. De noodzaak van de destalinisatie is daarmee gegeven. Maar óók de verklaring van het wezen van *het stalinisme*.

Wij hebben deze zienswijze voor het eerst in 1956 in het Hamburgse socialistische weekblad *Die Andere Zeitung* en in het destijds te Frankfort verschijnende maandblad van de westduitse socialistische studenten *Links* gepubliceerd. Na zorgvuldige overweging menen we niet alleen geen redenen te hebben, ons van de destijds gegeven analyse te distanciëren, we menen integendeel dat alle tot in de laatste tijd bekend geworden feiten in dezelfde richting wijzen. De geheime politie is van haar macht beroofd, de slavenkampen zijn opgeheven. Een behoorlijke rechtspraak is ingevoerd, nadat in legio beschouwingen voor de 'socialistische rechtszekerheid' is opgekomen en rechtswillekeur, zelfs van partijfunctionarissen hardhandig is onderdrukt. Het 'mitsjoerinisme' en de dictatuur van Lysenko in de biologie is gelijkwideerd. (Wij wijzen hiervoor op de uitgebreide publikatie van drs. M. Broekmeyer in de *Internationale Spectator* en beschouwingen in de *NRC*.) De economische 'experimenten' van prof. Libermann werden begonnen en uitgebreid.

Het zou ons te ver voeren, op een ander belangrijk punt

uitvoerig in te gaan, we volstaan daarom met het noemen. Een moderne industriemaatschappij kan niet functioneren met een verpauperde en onontwikkelde arbeidersklasse. Dat betekent niet alleen dat voor behoorlijk onderwijs gezorgd moet worden, maar óók dat het algemene culturele peil en de wooncultuur moet worden verbeterd en het algemene levenspeil moet worden opgevoerd. Dat wil vooral zeggen dat de productie van consumptiegoederen aanzienlijk in omvang en kwaliteit moet verbeteren. Het is onmiskenbaar dat in de Sowjet Unie dit inzicht is doorgebroken.

Hoe belangrijk het geschetste complex van maatregelen opzichzelf ook moge zijn, van uitzonderlijke betekenis zullen de 'experimenten' van prof. Libermann blijken te zijn en dit dan niet alleen op het gebied van de economie. De 'experimenten' van Libermann zijn opzichzelf geen 'nieuwigheid' in een communistisch land en zij betekenen zeker niet wat een anti-revolutionaire ignorant voor de radio in de zendtijd voor de politieke partijen verkondigde: 'terugkeer naar het kapitalisme'. (Het is overigens opmerkelijk dat dergelijke brave borsten zo vlot de 'argumenten' van de Albanese en Chinese extremisten tot de hunne maken!) Het door Libermann gepropageerde systeem wordt reeds 15 jaar met groeiend sukses in Joegoslavië in de praktijk gebracht en het wordt reeds lang in de discussies als 'socialistische markt-economie' aangeduid. (Als we de Albanese en Chinese aanvallen op Joegoslavië, wier 'marxisme' van een bijzondere soort is, buiten beschouwing laten, dan hebben we nog geen enkele aantijging gehoord, dat Joegoslavië met zijn economische politiek 'het kapitalisme' heeft hersteld.)

Het Joegoslavische systeem werd gecreëerd ter bestrijding van het — door de aanvankelijke invoering van stalinistische vormen voortkankerende — bureaucratisch-centralisme. In tegenstelling tot de russische leiders hebben Tito c.s. onmiddellijk ingezien dat 'socialistische markteconomie' een ander systeem vereist en dat derhalve ook in *organisatorisch* opzicht een principiële beslissing moest worden genomen: de invoering van organen van socialistische democratie, *de arbeidersraden*. Dat betekende een principiële andere positie en taak van de partij. De partij moest van haar posities als *heerschappij-instrument* worden terugge-

trokken om in plaats daarvan een ideologisch en politiek leidinggevend, raadgevend instrument te worden. De bedrijven werden tot relatief autonome lichamen georganiseerd, door de verkozen arbeidersraden geleid. Zoals daarmee teruggegrepen werd op de klassieke en oorspronkelijke vorm van de sowjets, zo werd in het verdere verloop teruggegrepen naar de uit de Parijse Commune stammende idee van de communes. Een opvatting, die zeker steunde op ook door *Lenin* in de eerste periode van de oktoberrevolutie gehuldigde denkbeelden. Om het precies en duidelijk te zeggen: deze opvatting komt hierop neer dat niet de partij plaatsvervangend voor de klasse, maar de klasse zelf in adequate organisaties optreedt.

En dat is nu wat wij bedoelen als we spreken van het herleven van een oude strijd. De Joegoslavische opvatting is in beginsel niets anders dan een variant van die der west-europese marxisten Rosa Luxemburg, Herman Gorter, Anton Pannekoek, Karl Schröder c.s. Ze is niet alleen het loslaten van de stalinistische, maar óók van de bolsjewistische conceptie na 1919/1920, zoals ze vooral door Trotski vertegenwoordigd werd. (Hoezeer *Lenin* partijman is geweest, reeds uit het boven aangehaalde artikel kan blijken in hoe sterke mate voor hem het sowjet- d.i. het *raden*stelsel wezenlijk was voor de socialistische democratie.) De critiek van de west-europese marxisten was juist gebaseerd op het afwijzen van de onnipotente positie van *de partij*.

Het dilemma van de CPSU zal nu blijken te zijn dat zij aan de ene kant om der wille van de economie (o.a. het rentabiliteitsbeginsel) genoodzaakt is het bureaucratisch-centralisme in productie en distributie te likwideren, dat zij dit aan de andere kant niet kan doen zonder nieuwe organisatievormen in het leven te roepen en daaraan een steeds groter aantal van die bevoegdheden over te dragen, die tot dusver in handen van de partij lagen. Met andere woorden, de noodzakelijkheden van de economie verplichten de CPSU zich uit posities terug te trekken, die zij gedurende 45 jaren als haar eigen domein heeft gezien. Dat zij dus — om daarvoor een nieuwe term in te voeren — de russische maatschappij moet *ontbolsjewiseren*. En zij moet dit om stagnaties te overwinnen.

Immers, moest *Lenin* spreken van maatregelen in een

kleinboers land en argumenteerden de linkse marxisten uit West-Europa uit de positie van een hoogontwikkelde industrie, die gekenmerkt wordt door het grootbedrijf, dan zijn de tegenwoordige russische leiders genoodzaakt zich er rekenschap van te geven, dat zij thans van eenzelfde positie moeten uitgaan. In dit opzicht is de rede, die M. A. Soeslow op 14 februari van het vorige jaar gehouden heeft bijzonder informatief. Hij beschuldigt de CP-China van 'het minachten van de strijd der arbeidersklasse in de kapitalistische landen'. Hij citeert een artikel in het *Volksdagblad* van 22 oktober 1963, waarin staat:

„De nationale bevrijdingsrevolutie in Azië, Afrika en Latijns Amerika treedt thans op als de belangrijkste kracht, die rechtstreeks tegen het imperialisme te velde trekt” en zegt daarvan: „In deze passage wordt de marxistische leer van de historische rol van de arbeidersklasse onmiskenbaar aan een herziening onderworpen en de arbeidersbeweging van de ontwikkelde kapitalistische landen vernederd”. Even verder: „Met name op dit strijdtoneel (dat van de strijd tegen het imperialisme en de socialistische omvorming van de maatschappij, F.K.) zijn de georganiseerde klassekrachten geconcentreerd, in het bijzonder de massa der arbeidersklasse, de meest vooruitstrevende klasse der moderne maatschappij, die, zoals onze leermeesters Marx, Engels en Lenin schreven, de doodgraver van het kapitalisme is”.?)

Een dergelijke argumentatie betekent niet anders dan dat, hoe waardevol de afro-aziatische en ibero-amerikaanse anti-koloniale en nationale bevrijdingsbewegingen ook mogen zijn, de strijd om het socialisme beslist wordt in de hoogontwikkelde kapitalistische landen *door de arbeidersklasse*. En dat wil zeggen, dat de russische leiders teruggekeerd zijn naar de klassiek-marxistische opvattingen.

Natuurlijk is het moeilijk, dit zo duidelijk uit te spreken als wij het hier doen. Een dergelijke uitspraak houdt immers in een critiek op het optreden van de communistische beweging na 1920, zoals ze een ander beeld geeft van de ontwikkeling dan de partij-legende ons tot dusver heeft voorgeschoteld. Aangezien wij niet aan die partij-legende gebonden zijn kan het blootleggen van het wezen van de

moderne russische argumentatie ons inzicht verschaffen in het wezen van het zogeheten 'ideologisch geschil'.

Dat het huidige China, ondanks enige 'eilanden' van moderne groot-industriële productie en ondanks het tot ontploffen brengen van een atoombom een 'kleinboers' land is behoeft wel geen nader betoog. Het is vermoedelijk niet eens overdreven te stellen, dat de stand van de productie in China achter staat bij die van Rusland ten tijde van Lenins aangehaald artikel. Dat wil dan zeggen, dat China zich pas in het eerste stadium van staatskapitalisme bevindt of — dit geïnterpreteerd als we het voor de Sowjet Unie deden — in het eerste stadium van de oorspronkelijke accumulatie. Als het juist is, dat de periode van het stalinisme in Rusland de uitdrukking is geweest van het optreden van het gecentraliseerde staatsgezag, dan is het duidelijk, dat China thans begint een dergelijke periode door te maken of liever, er zich middenin bevindt. Daarmee is dan een economisch en sociologisch bepaald verschil in bewustzijn en voorstellingen gegeven. Het verschil in ontwikkelingsstadium en het verschil daardoor in bewustzijnsniveau is bepalend voor het 'ideologisch geschil'. — Het is duidelijk, dat we ons daarmee van redeneringen, als zou *op dit moment* de controverse door grensgeschillen en machtsstrevingen bepaald worden distantiëren.

Dat men van russische zijde van neo-trotskisme spreekt als men de chinese opvattingen aanduidt is slechts in schijn in overeenstemming met het in communistische kringen gebruikelijke etiketter-ritueel. De chinese theorie van de 'onvermijdelijkheid van de oorlog' is immers niets anders dan een variant van Trotski's theorie van de permanente revolutie. Zoals allerlei andere denkbeelden en voorstellingen, die door de chinese communisten worden geproduceerd wortelen in een situatie, waarvan de analogie met de russische uit het begin van de jaren twintig evident is. Het is overigens opmerkelijk, dat Edvard Kardelj in zijn boekje *Sozialismus und Krieg* van 1960 reeds op de opmerkelijke overeenkomst tussen de denkbeelden van de trotskisten en die der chinese communisten heeft gewezen.

Anderzijds moet worden vastgesteld dat — als men van hoofdlijnen uitgaat — de kern van de russische zienswijze overeenkomt met die van de non-aligned staten. En dat

biedt ons de mogelijkheid afsluitend ook daarvan het een en ander op te merken. Vooral om het fabeltje van het 'revisionisme' te weerleggen.

De ontwikkeling van de techniek en het verkeer in de tweede wereldoorlog, de ontwikkeling van de productiekrachten zijn na de oorlog aanleiding geworden voor allerlei nationale en anti-koloniale bevrijdingsbewegingen. (We hebben in 1950, in het inleidende hoofdstuk van de brochure *Het probleem Irian, zoals Nederlandse democraten het zien* een uitgebreide argumentatie voor deze ontwikkeling geleverd.) Door de koude oorlog evenwel is een toestand ontstaan, waarin deze van oorsprong autochtone nationaal-revolutionaire bewegingen de speelbal werden van de beide tegenover elkander staande machtblokken. *Beiden* maakten zich aan inmenging schuldig. En doordat beiden zich in deze bewegingen mengden ontstond het gevaar dat de nationaal-revolutionaire bewegingen vervormd werden en zelfs aanleiding konden worden tot het uitbreken van een derde wereldoorlog. Likwidatie van de koude oorlog, niet-inmenging kan de reële maatschappelijke krachten tot ontplooiing brengen. (Het is geen toeval dat een van de deelgenoten aan de non-aligned politiek — Indonesië — bij monde van president Sukarno bij herhaling stelt: laat ze en ons met rust.) Een politiek van vreedzame co-existentie betekent niet — en kan nooit betekenen — co-existentie van de antagonistische klassen op een bepaald gebied. Maar wél, dat klassenstrijd of nationale revolutie niet het begin wordt van een derde wereldoorlog. En juist daarom is vreedzame co-existentie *in onze tijd* en in de schaduw van 'de bom' de enig werkelijke en met het leven zelf in overeenstemming zijnde revolutionaire politiek.

Over het Russisch-Chinese 'ideologisch geschil' is zeker het laatste woord niet gesproken. Maar wel is het zo, dat men alleen dan inzicht kan krijgen in het wezen ervan, als men van een onderzoek van het ontwikkelingsstadium van beiden uitgaat. Het zal verdwijnen, naarmate en in het tempo, waarin China geïndustrialiseerd wordt. Daarom is de beste dienst die men China kan bewijzen deze: te beletten dat het amok maakt.

- 1) Karl Marx. **Zur Kritik der politischen Oekonomie.** Verlag von J. H. W. Dietz Nachf. Stuttgart 1919 5e druk pg LV.
- 2) Friedrich Engels. **Der deutsche Bauernkrieg.** Buchhandlung Vorwärts Paul Singer G.m.b.H. Berlin 1920 6e druk. pag. 105/106.
- 3) Karl Marx. **Das Kapital.** I Verlag für Literatur und Politik Wien-Berlin SW 61. 1932 pag. 803.
- 4) W. I. Lenin. **Ausgewählte Werke in zwei Bänden.** II Dietz Verlag Berlin 1953. pag. 886, pag. 889/890.
- 5) Karl Marx. **Zur Kritik der politischen Oekonomie** t.a.p.
- 6) Karl Marx. **Das Kapital.** I pag. 791.
- 7) M. A. Soeslow. **De strijd van de CPSU voor de aaneengeslotenheid der communistische wereldbeweging.** Novosti Press Agency Moskou. pg. 6 en pag. 15.

HET POST-STALINISTISCH TIJDPERK ZONDER CITAAT OF ETIKET

Frits Kief beklaagt zich, dat in de beschouwingen over het 'ideologisch geschil' tussen Russen en Chinezen, die hij totnogtoe onder ogen kreeg, 'geen ogenblik reële aandacht wordt besteed aan het verschil in ontwikkelingsstadium tussen de Sowjet Unie en Peking-China en de daaruit voortvloeiende crisis in het 'marxisme-leninisme'.

Men kan niet van iedere inzender in *De Nieuwe Stem* eisen, dat hij *De Nieuwe Stem* ook regelmatig leest. Het lijkt mij daarom goed, als inleiding tot mijn reactie op Kief's stuk vol citaten óók een passage te citeren, en wel uit mijn bijdrage tot het *Links-Rechts*-nummer (Jg. 18, oktober 1963, blz. 595), waaruit enerzijds blijkt dat aan dit 'verschil in ontwikkelingsstadium' in dit blad wel degelijk eerder aandacht is geschonken — maar tevens dat ik dit verschil op andere wijze stelde en interpreteerde dan Kief dit nu doet:

„Wel kan men vaststellen, dat aspecten als verburgerlijking en bureaucratisering, die wij eveneens als tendenties naar rechts kenschetsten, in de Sovjet-Unie en sommige andere Oost-Europese landen, veel sterker zijn opgetreden dan tot nu toe in China. Dit is begrijpelijk. De Russische revolutie ligt ver genoeg achter ons, om een tweede generatie de kans te geven, de vruchten van de revolutie te genieten. Een zekere, zij het nog beperkte, welvaart leidt tot een levenshouding van zelfgenoegzaamheid, die tevens bepaalde conservatieve trekken vertoont. Er is minder reden tot opstandigheid, nu men bezitter is geworden en iets te verliezen heeft. Chroesjtsjow is de typische representant van de nieuwe bezitters. Het revolutionaire vuur is nog niet gedoofd, maar wel aanzienlijk getemperd. Tegenover dit afdrijven naar rechts in de Sovjet-Unie treedt China op het ogenblik op als een veel dynamischer macht, gericht op voortzetting van de revolutionaire emancipatiebeweging overal ter wereld.”

Met dit citaat is de kern van mijn fundamenteel verschil van opvatting met Kief meteen gegeven: ik zie wel degelijk een 'faseverschil'. Maar ik zie dit *niet*, als Kief, als een verschil tussen 'bureaucratisch kapitalisme' en 'socialisme', en de bij deze twee fasen behorende interpretaties van het marxisme, maar vooral als een verschil tussen revolutionaire dynamiek en tendenties tot verburgerlijking, en de dááaraan aangepaste ideologische inkleding der politieke ideeën.

Maar laat ik het betoog van Kief eerst wat meer in detail analyseren.

Met hier en daar wel treffende en goed gekozen citaten, aan Marx, Engels en Lenin ontleend, probeert Kief aan te tonen, dat de Russische revolutie — en a fortiori de Chinese — niet tot 'socialisme' kan hebben geleid, maar op zijn hoogst tot een systeem dat men met 'bureaucratisch kapitalisme' kan betitelen. Als men aan zodanige etiketten behoefte heeft — een behoefte, die Kief blijkbaar niet onder 'etiketteritueel' wenst te rangschikken — dan is dit etiket *misschien* nog niet eens voor 100 % onbruikbaar; mits men er maar bij in rekening brengt, dat het ontbreken van privé bezit der produktiemiddelen de totale situatie toch fundamenteel doet verschillen van hetgeen men overigens onder een 'kapitalistisch' systeem pleegt te verstaan. Het is een systeem, waaronder inderdaad 'oorspronkelijke accumulatie' van kapitaal ten behoeve van industrialisatie kan plaats vinden; en de overheid, met steun van een bureaucratie, speelt bij dit proces van economische ontwikkeling de beslissende rol. En het is óók juist, dat deze industrialisatie onder rigoureuze leiding van de overheid noodzakelijk was doordat vóór de revolutie in beide landen de agrarische sector, beheerst door het klein boerenbedrijf, nog sterk overheersend was.

Persoonlijk ben ik zelfs geneigd, de Chinese revolutie, evenals die in Vietnam en Korea, in de eerste plaats als een boerenrevolutie te zien — ook al klopt dit geenszins met de marxistische leer zoals die in China wordt beleden, waar men de leiding van de revolutie in handen acht van de georganiseerde industriële arbeiders — hetgeen in hun geijkte terminologie min of meer identiek is met de Communistische Partij.

Maar wanneer Kief in zijn verdere betoog de volgende fase behandelt — de overgang naar een socialistisch systeem —

dan helpen hem geen citaten, en dan moet hij zelfstandig zijn betoog opbouwen. Hierin nu schiet hij, dunkt mij, ernstig te kort.

Allereerst zegt Kief niet duidelijk, wat hij onder 'socialisme' verstaat. Kennelijk niet wat de Russen er onder verstaan: voor hen is het stelsel, zoals dat in Stalin's tijd is opgebouwd, niet 'bureaucratisch kapitalisme', maar socialisme; een systeem, waarbij de productiemiddelen, sinds de collectivisatie met inbegrip van de landbouwsector, zijn gesocialiseerd en waarbij de beloning van de arbeiders naar prestatie wordt vastgesteld. 'Bureaucratisch kapitalisme' heet, in hun terminologie, de overheidsinvloed op de economie in landen als India, Burma of Indonesië, waar wel nog privé-kapitalistische vormen zijn gehandhaafd, maar een belangrijke sector van de industrie en overige economische bedrijfstakken in handen is van de overheid.

Maar wat is volgens Kief socialisme dan wèl? Dat blijkt uit zijn stuk niet duidelijk. Kennelijk iets in de geest van een, gedecentraliseerd, raden-socialisme, waarbij de arbeiders een grote mate van zeggenschap uitoefenen op elk bedrijf afzonderlijk, maar de overheidsinvloed op de economie beperkt is.

Dit socialisme nu, aldus Kief, wordt in de Sowjet-Unie geleidelijk gerealiseerd, zo ongeveer sinds de dood van Stalin. Wat critici van links en rechts 'revisionisme' en herstel van kapitalistische vormen noemen, dat is, aldus Kief, juist een stap vooruit: een stap in de richting van het socialisme.

Waarom? Ja, waarom eigenlijk?

A. Omdat de situatie in de Sowjet-Unie, na voltooide industrialisatie, rijp is voor de volgende fase: de overgang van (bureaucratisch) kapitalisme naar socialisme.

B. Omdat de Sowjet-Unie hiermee de weg opgaat, die Joegoslavië, met een poging het stalinistisch centralisme te vermijden, reeds eerder gegaan is. En het Joegoslavisch systeem is een socialistisch systeem. Waarom? Ja, waarom eigenlijk? Omdat het 'in de discussies' (waar? in Joegoslavië) reeds lang als 'socialistische markt-economie' wordt aangeduid! Dat de Russen hùn systeem, in de tijd van Stalin, als socialistisch aanduiden, was natuurlijk géén bewijs dat zij gelijk hadden. Maar nu de Joegoslaviërs hùn systeem zo noemen, moeten we hen op slag geloven! Maar er is

nòg een argument voor Kief: de enigen, die ooit beweerd hebben, dat de Joegoslaviërs 'het kapitalisme' hebben hersteld, zijn. . . . Albanezen en Chinezen. Hiermee is de kous af. Want als ik nu in twijfel ga trekken, of de Joegoslaviërs werkelijk al 'socialisme' hebben verwezenlijkt, ben ik duidelijk een Albanees of Chinees!

Maar in feite is de opbouw van het betoog van Kief nog een klein beetje anders — en rammelt het nog meer! Want het eigenlijk thema van Kief's stuk was immers dat van de rijpheid. Zijn betoog luidt in hoofdzaak aldus, dat het socialisme pas aan bod komt, wanneer de kapitalistische fase tot rijpheid is gekomen. En op het laatst van zijn stuk keert hij weer tot dit thema terug: als de Chinezen beweren, dat men het voor de overwinning op de krachten van het imperialisme moet hebben van de nationale bevrijdingsrevoluties van Azië, Afrika en Latijns Amerika, dan miskennen zij de rol, die de Europese en Amerikaanse arbeiders hebben te vervullen. Met instemming citeert Kief de Sowjet-partij-theoreticus Soeslow, en stelt dat, anders dan de Chinezen menen, 'de strijd om het socialisme beslist wordt in de hoogontwikkelde kapitalistische landen *door de arbeidersklasse*.'

Allereerst laat Kief, die tevoren met graagte Lenin citeerde, nu buiten beschouwing dat het Lenin was, die stelde dat het imperialisme moest worden aangevallen in zijn zwakste schakel: de koloniale en half-koloniale gebieden waar de kapitalistische landen hun beleggingen hebben geconcentreerd. Pas als zij dóór die aanval zijn verzwakt, kan de ontevredenheid *binnen* de kapitalistische landen aan macht winnen, en kan dáár een revolutionaire situatie ontstaan. Dit is wat de Chinezen beweren — en die zijn, wat dit betreft, dunkt mij, trouwer volgelingen van Lenin dan Soeslow en Kief, ook wanneer deze zich op Lenin beroepen.

Maar waaróm moet men zich op citaten van iemand, wie het ook zij, beroepen? Men kàn ook proberen de problematiek zelfstandig door te denken. Kief vermeldt met instemming, dat de Sowjet-Unie in een fase is gekomen waarin er voor dogmatiek geen plaats meer is. 'Geheel afgezien van het feit dat iedere dogmatisering in strijd is met het historisch materialisme en als anti-marxistisch gebrandmerkt moet worden.' Gaarne accoord. Maar . . . heeft Kief zich zelf wel helemaal aan dogmatisme ontworsteld? Is de tot Wet van

Meden en Perzen verheven 'marxistische' stelregel, dat de fase van het socialisme aan bod komt, zodra de vorige frase, die van het kapitalisme, tot volle wasdom is gekomen, iets anders dan dogmatiek?

En dan nog: hoe klopt dit dogma met de bekende feiten?

In de industrieel meest ontwikkelde, kapitalistische, landen heeft de door Lenin en de zijnen verwachte socialistische revolutie niet plaats gegrepen. Waarom niet? Ja, waarom eigenlijk niet? 'Zeker is dat de kleinburgerlijke rechtse sociaaldemocraten een belangrijk deel van de verantwoordelijkheid hiervoor dragen', oreert Kief. Dus — het *is* mogelijk, dat ondanks 'rijpheid' het socialisme uitblijft. Het *is* dus mogelijk, dat 'de strijd om het socialisme' niet beslist wordt in de hoogontwikkelde kapitalistische landen *door de arbeidersklasse*. En het *is* blijkbaar ook mogelijk, dat de arbeidersbeweging in handen komt van 'kleinburgerlijke rechtse sociaaldemocraten' (lees: revisionisten). Door welke sociale en economische factoren — daarover laat Kief zich niet uit.

En nu de Sowjet-Unie. Daar is het industrieel kapitalisme, aldus Kief, tot rijpheid gekomen. Met welk instrument heeft hij dit, tussen haakjes, gemeten? En hoe weet hij zo zeker dat het punt van rijpdom ongeveer samenviel met Stalin's dood?

En nu zien wij opeens, dat elke mogelijkheid, dat wat in de Sowjet-Unie op het ogenblik gebeurt, iets *anders* zou zijn dan een stap naar het socialisme, door Kief *a priori*, dogmatisch dus, wordt uitgesloten. Terugkeer naar kapitalistische vormen? Alleen 'anti-revolutionaire ignoranten' en andere 'brave borsten', en verder natuurlijk Albanese en Chinese communisten *kunnen* zo iets beweren.

In de Sowjet-Unie is opeens zelfs de *mogelijkheid* van 'verraad' van 'kleinburgerlijke rechtse' elementen uitgesloten! Revisionisme in de Sowjet-Unie? Een 'fabeltje'!

Waarom? Ja, waarom? Laat ik proberen Kief's *onuitsproken* argument te onthullen: omdat de Russen op het ogenblik de Joegoslavische kant opgaan, óók decentralisatie willen invoeren, en economische experimenten à la Liberman toepassen, waarin het marktmechanisme wordt hersteld. En omdat de Joegoslavische communisten toch heus geen 'revisionisten' *kunnen* zijn!

Waarom eigenlijk niet? Ach, dat is toch duidelijk. Joegoslavië was aan het eind van de Tweede Wereldoorlog géén 'kleinboers' land. Het was en is een volkomen rijp industrieel land en dáár kon dus, zoals Tito c.s. 'onmiddellijk' hebben ingezien, voor het eerst in de wereldgeschiedenis een *ware* 'socialistische markteconomie', met de daarbij behorende organisatievormen, worden verwezenlijkt. Wie dit koordansen op het buigzame touw van een marxistisch jargon begrijpt, moet zijn vinger opsteken.

Laten wij maar eens eindelijk ophouden, elkaar met citaten van Marx, Engels of Lenin, Soeslow of Djilas te bekogelen.

Als wij *werkelijk* ondogmatisch willen denken, laten wij dan allereerst ons van *elk* etiketteer-ritueel vrij houden; laten wij dan in de tweede plaats elk denken in termen van *automatische* processen en overgangen uit de ene in de andere fase laten varen. Er doen zich nu eenmaal in de wereldgeschiedenis telkens processen voor, die in een strikt 'evolutionistisch' kader niet passen. Dat 'rijpheid' noodzakelijk tot een volgende fase zou moeten leiden, is maar een bedenkseltje. Er is een vastroesten in oude vormen, zelfs een tijdelijke terugval tot vroegere fasen, denkbaar. Er is ook een versnelling van de processen denkbaar — en dat is wat wij revolutie noemen. En Romein heeft al aangetoond, met zijn 'wet van de remmende voorsprong', dat deze revoluties niet *perse* in de 'rijpste' en meest ontwikkelde samenleving plaats grijpen.

Maar nòg belangrijker is, dat het 'socialisme' in vele gedaanten zou kunnen optreden, evenals het 'kapitalisme'. Wij weten eenvoudig niet, wat er nà een periode van wat Kief 'bureaucratisch kapitalisme' naar stalinistisch model noemt, plaats grijpt, omdat de Sowjet-Unie daar het eerste voorbeeld van is. De mogelijkheid *a priori* uitsluiten, dat daar een verburgerlijkingsproces onder de arbeiders zou plaatsvinden, vergelijkbaar met dat in de landen waar het privé kapitalisme de industrialisatie heeft helpen op gang brengen; de mogelijkheid *a priori* uitsluiten dat privé kapitalisme in bepaalde sectoren en vormen wordt hersteld, is volstrekt onwetenschappelijk — inderdaad dogmatisch.

De mensheid is voortdurend aan het experimenteren. Het

Sowjet-experiment van versnelde industrialisatie verschilde fundamenteel van die in de westelijke wereld en Japan; het Chinese experiment voor een oplossing van zijn boerenvraagstuk verschilt weer, mede door de uiteenlopende uitgangssituaties, op essentiële punten van het Sowjet-Russische en is daarvan een tweede herziene editie; het Joegoslavische experiment heeft, zo klein als het betreffende land ook is, wederom bepaalde originele aspecten. Men kan op voorzichtige manier proberen, evenals Marx en Engels in hun tijd en met de toen tot hun beschikking staande kennis, de verdere ontwikkelingen te voorspellen naar analogie van min of meer vergelijkbare processen in het verleden; mits men er maar rekening mee houdt, dat in vele gevallen het meer om potenties gaat, dan om zekerheden; en dat de mens, waar ook ter wereld, alweer binnen bepaalde grenzen, meester is over zijn toekomst.

Juist omdat ook wij allen, binnen zéér enge grenzen, iets tot de gang van zaken in de wereld vermogen bij te dragen, stem ik gaarne in met Kief's peroratie aan het eind, dat men China de tijd en rust moet gunnen, om zich in vrede te industrialiseren. Maar de actie, die Kief in zijn slotzin op het oog heeft om China deze dienst te bewijzen, is aan het verkeerde adres gericht. Laat Kief — zo mogelijk via de politieke partij, waartoe hij behoort — zijn vermaningen daarheen richten, waar ze wat kunnen uitwerken, en waar ze ook thuishoren.

Er is namelijk maar één land, dat amok maakt. En dat zijn de Verenigde Staten — die juist willen *verhinderen* dat China en Noord-Vietnam hun industrialisatieplannen ten uitvoer brengen.

REPLIEK

Met niet geringe verbazing heb ik tegen prof. Wertheims geprikkelde en niet weinig emotionele reactie aan zitten kijken. Welja, het overbekende vocabulair is er ook, vooral de aantijgingen van dogmatisme, citatenvlooiërij, burgerlijkheid en revisionisme. Het is ondoenlijk daar allemaal op in te gaan, daarom een paar hoofdzaken.

De citaten staan er niet als bijbelteksten maar als weergave in eigen woorden van de manier waarop Marx en Engels gedacht hebben. Zij zijn de basisopvattingen van de materialistische geschiedbeschouwing. Als prof. Wertheim dat verwerpt — mij best. Maar dan zou ik van de socioloog willen weten, wat dan wel zijn methode van geschiedbeschouwing is. Zo lijkt het op voluntarisme.

Wie het Lenincitaat zorgvuldig leest zal daarin een opmerkelijke erkenning aantreffen. Noch de activiteiten van de bolsjewistische partij, noch het door de partij gemobiliseerde élan en enthousiasme van de revolutionaire massa's in Rusland waren in staat bepaalde economische en sociale problemen op te lossen. Lenin gebruikt de term 'het leven zelf', maar hij bedoelt de feitelijke economische situatie en de klassenverhoudingen in een achterlijke landbouwstaat. Als hij spreekt van de onvermijdelijkheid van een relatief lange periode van staatskapitalisme, dan bedoelt hij een periode van industrialisatie, van 'oorspronkelijke accumulatie' om de economische en sociale voorwaarden voor een socialistische oplossing te scheppen.

Het is een bekende communistische en sociaaldemocratische misvatting te menen, dat staatsbezit (nationalisatie) per definitie socialisme of socialisatie is. Begrijp ik het goed, dan deelt prof. Wertheim die misvatting. Op gevaar af, opnieuw in de reuk van citatenvlooiërij te komen, wil ik nog eens Friedrich Engels aan het woord laten en diens zienswijze tot de mijne maken:

'Maar noch de verandering in aandelenmaatschappijen en trusts, noch die in staatseigendom heft de kapitaaleigenschap van de productieve krachten op. Bij de aandelenmaatschappijen en de trusts ligt dit voor de hand. En de moderne staat is wederom slechts de organisatie, welke de burgerlijke maatschappij zichzelf geeft, om de algemene uiterlijke voorwaarden van de kapitalistische productie te verdedigen tegenover inbreuken van zowel de arbeiders als de individuele kapitalisten. De moderne staat, wat ook zijn vorm moge wezen, is een wezenlijk kapitalistische machine, staat van de kapitalisten, de ideële totaalkapitalist. Hoemeer productiekrachten hij in eigendom overneemt, destemeer wordt hij werkelijk totaalkapitalist, destemeer staatsburgers buit hij uit. De arbeiders blijven loonarbeiders, proletariërs. De kapitaalverhouding wordt niet opgeheven, ze wordt op de spits gedreven,' (Friedrich Engels, **Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft.**)

Er bestaan in onze tijd maatschappijvormen, waarin de staat als 'totaal-kapitalist' optreedt, er bestaat echter nog nergens socialisme in de klassieke betekenis die Marx en Engels er aan hechtten, de 'associatie die de klassen en hun tegenstellingen uitsluit' en 'waar er geen eigenlijke politieke macht meer zal bestaan, omdat de politieke macht de officiële uitdrukking van de klassentegenstellingen in de burgerlijke maatschappij is'. (Marx, *Das Elend der Philosophie*.) Er bestaan echter wél enige regeringen en partijen — de Joegoslavische voorop — die de voorwaarden voor die oplossing trachten te realiseren. Die voorwaarden zijn in de eerste plaats een hoogontwikkelde industrie en een grote goederenrijkdom. Mag ik weten wat hieraan 'burgerlijk' is?

Marx ging — om met prof. dr. Ernst Bloch te spreken — uit van het 'penetrant humanistische' beginsel, dat 'de mens voor de mens het hoogste is' en dat er daarom de categorische imperatief bestaat 'alle toestanden omver te werpen, waarin de mens een vernederd, een geknecht, een vereenzaamd, een veracht wezen is'. (Marx, *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie*.) De vermaatschappelijking van de grond en de productiemiddelen is niet doel in zichzelf, maar middel om het gestelde humanistische doel te verwelijken. Wie dat uit het oog verliest komt er licht toe om der wille van de vorm van het staatseigendom de menselijke waardigheid te negeren. Ook al kan men het ermee eens zijn, dat een hoogontwikkelde industrie en een grote goederenrijkdom geen garantie zijn voor de zelfontplooiing van de mens, voorwaarde ervoor zijn ze wél. Als Edvard Kardelj in zijn boekje *Sozialismus und Krieg* met de Chinese communisten polemiseert, dan stelt hij als doel van een socialistische vredespolitiek de verdediging van de materiële voorwaarden *om der wille van een socialistische toekomst*. Daarom sta ik aan de kant van Kardelj en niet aan die van Tjoe En-lai.

In de discussie om het Chinees-Russisch geschil gaat het om meer dan het geschil zelf. Het gaat o.a. om een critische analyse van hetgeen zich onder Stalin in de Sowjet Unie heeft voltrokken. Ik heb in het januari/februari-nummer van *De Gids* er al op gewezen, dat men in de Sowjet Unie heeft nagelaten en voortgaat na te laten een historisch materialistische verklaring te geven voor hetgeen men de periode van de persoonsverheerlijking pleegt te noemen. Toch is juist die verklaring geboden. Ik weiger de redenatie te aanvaarden dat ze onvermijdelijk is geweest en dat we met een herhaling in China zouden moeten instemmen. Ik ben bereid alle denkbare kwaad van het echte revisionisme

— de sociaaldemocratie — te spreken, maar ik ben toch niet blind voor de enorme schade, die het stalinisme aan de socialistische bewustwording van de arbeidersklasse in de Sowjet Unie en de hoogontwikkelde kapitalistische landen heeft berokkend. De contra-revolutionaire, óók amokmakende Amerikanen zouden propagandistisch niet de kansen hebben die zij hebben, als het socialisme niet zo door het stalinisme als 'anti-humanistisch' gecorrumpeerd was. En weer, ik beschouw het als een verdienste van de Joegoslaven, dat ze er voor een groot deel in geslaagd zijn, deze schade te herstellen, ook al worden ze deswege door de Chinezen en Albanezen als 'burgerlijk' en als 'revisionisten' uitgescholden.

Het is opmerkelijk, dat prof. Wertheim terecht stelt, dat de historie zich niet volgens een vast en onwrikbaar schema voltrekt. Hij zou daarmee echter bij de Chinese communisten aan een juister adres zijn dan bij mij. Of men het wapen van de revolutie hanteert is een kwestie van middelen en mogelijkheden en vooral van situatie. Sommige mensen spreken er te gemakkelijk over en geven zich te weinig rekenschap van de negatieve kanten, die er ook zijn.

Apropos, 'mijn partij'. Ik was sinds november 1959 partijloos, omdat ik het door Banning en Den Uyl opgestelde nieuwe beginselprogram van de P.v.d.A. niet acceptabel achtte. Ik ben socialist en geen liberaal of vrijzinnig democraat. Als prof. Wertheim zich minder door zijn vooroordelen en onderstellingen had laten leiden, had hij wellicht eerst eens geïnformeerd. *) Hij was dan tot de ontdekking gekomen dat ik, samen met enige vrienden — waaronder ook van hém — voor de PSP heb gekozen. Zo zie je.

Frits Kief.

*) Op dit punt — en alleen op dit — moet ik een *peccavi* uitspreken. Ik had namelijk wél geïnformeerd — maar blijkbaar aan het verkeerde adres. De heer Kief heeft zijn partijkeuze sinds 1959 naar het schijnt zo goed verborgen gehouden, dat op een redactievergadering waar zowel een vooraanstaand PvdA-er als een vooraanstaand PSP-er aanwezig was, men mij verzekerde dat de heer Kief nog lid van de PvdA was. W.F.W.

Henk van Kerkwijk

•
een condor zweven
boven de tanden
van de naar lucht happende bergen
in de rottingspleten staren
aas belust naar mensen turen
en hun vallen van de bergwanden
en de klippen van fatsoen
als zovele vrouwen
inderhaast ingeschreven bij de burgerlijke stand

boven de stinkende ijsadem
lachen om de machteloze kreten
van de milliadvoudig gemartelde bergen
ergens plomberen ze een stuwdammetje

en
ergens wordt een witte draad van angst geweven
ergens, een vage ver verwijderde vlakte
vol onbestemde zebra tinten
en voetgangersbloed
of het nooit zal komen tot hier
die witte draad door mijn hersens

moedeloos zweven
een tevergeefs tot scherven slaan
van de lucht rondom
tevergeefs
de diana-tempel te ephese vervloeken
en fakkels gooien
naar de paarden op de san marco
die ook niet altijd christen zijn geweest

•
een kraai, een televisiemast
hoe hebben deze verwanten
elkaar, elkaar althans hier gevonden
vreemde tegenwindse neven

het langsgeknepen glas
drie benedenwindse teven
die aan de wortel zitten
gelardeerd met koffie en gebak
met uitgebalanceerde tea-time faces

de trillende stengel van mijn handen
zoekt de lange bevende lengte
van de stam, een boom, ongeregistreerd
daarlangs wijst de loop in mijn vizier
die niet groot is voor ik sultan
een geweer dat ik niet, nog niet
gebruiken mag tegen de stad

eerst moet ik genezen van mijn ongeneeslijke
wensen, bij voorbeeld dat ik:
de dood voor sterven wil behoeden

programma

de absintschaal, vol Bach
valt met de dorens naar boven
onder de helling
kreunen de losgebroken parken

vier clavecimbels bekampen elkaar
onder de vergeelde maan
tegen de roodlopende hemel

Händel
slechts af en toe kreunt hij
onder 't kietelen
heeft hij de zee horen bruisen
in de deinende schelpen

het hulpgeroep, niet beantwoord
sterft tegen gods gothische ribben

Bach

op zijn graf had moeten staan
dat ook Neumann het te klein zag

door de tralies mogen
de stieren loeien

de engelen ranselen bezweet
de koperen ploert omhoog
tot de zilveren vaarten
open zullen barsten
voor hun glanzende bondgenoot

•
ik ben de zeester niet
die zijwaarts wandelen gaat
ik ben de vuurbol niet
de wedloop om de zon

ik weet niet van de scherven
niet van de sterren
mijn haren gepasseerd
in een ruzie reeds lang vergeten

ik weet niets dan 't
lied dat m'n handen telkens
weer verlaat, ongrijpbaar

tastend naar 't hek dat dichtslaat
vraag ik me af of het waar was
wat ik ooit zag

EEN AUTO KOPEN

Smid Jan Bereman knorde en veegde zijn handen aan het lederen vel op zijn buik.

Jaren had hij op dit ogenblik gewacht. Jaren had hij er van gedroomd terwijl hij gebogen stond met een paardehoef op zijn dij en de stank van smeltend hoorn in zijn neus, terwijl hij de ijzeren repen om de karrewielen brandde, terwijl hij de blaasbalg trok en vonken uit de sintels van het vuur koterde. En nu stond het daar, zijn karretje, rood als gloeiend ijzer, met vele chroomijzeren riggeltjes die blonken als het opgepoetst zilveren kermisbestek. Hij wreef even een hand hier en daar over de kille, spiegelgladde huid, en keek door de ruiten, en wandelde er omheen om het van alle kanten te keuren. Voorzichtig tikte hij, zoals hij meermaals had zien doen, met een schoentip tegen de banden. De deur durfde hij nog niet openen, maar hij las langzaam, elke letter omkerend in zijn mond gelijk goeie ouwe jenever, de vreemde naam op de motorkap. Toen kwam de man van de garage glimlachend naderbij en rinkelde een paar sleuteltjes tussen duim en wijsvinger.

'En ziedaar', zei de man met een gouden tand in zijn glimlach. Smid Jan Bereman stond met zijn open hand, en keek naar de glimmende ijzertjes als een verzamelaar naar een paar kurieuze, zeldzame vlinders die hem zojuist uit een ver land werden toegestuurd.

Er zat een brok jeuk in zijn keel.

'Zo', zei de man van de garage, 'morgen kom ik voor de les, ik wou hem alleen vandaag nog even brengen omdat ik dacht dat het je genoeg zou doen.'

De smid knikte dankbaar, keek weer op de sleutels in zijn donkere hand, en dan naar de auto, over het dak waarin zes knopjes zaten waarop hij een drager kon monteren, zei de man, die maar glimlachte gelijk een grootvader die lollies aan zijn kleinkinderen uitdeelt.

Het waaide een beetje in de bomen van het kerkplein,

en er loeide een koe ergens, en de hond van de koster blafte naar de duiven. Op de hoek stond de kruidenier in zijn deur goedkeurend te knikkebollen. De kat Poes kwam tegen de banden wrijven en pinkoogde van genoeg.

De man stak een hand uit, zodat de smid een ogenblik niet wist wat hij met de sleutels zou doen, en even aarzelde, misschien ook wel omdat hij niet zo dikwijls handen te drukken had, want onder de mensen van het dorp was dat niet gebruikelijk, zij zagen elkaar immers dagelijks en zegden dan alleen maar hoi, of maakten een praatje en gingen daarna ieder huns weegs, eerst stak hij dus de sleutels in zijn broekzak, nadat hij gevoeld had dat er geen holletje in was, en toen hij de glimlach even uit het gezicht van de man zag verdwijnen, dacht hij dat hij misschien te hard had geknepen, want hij was meer gewoon de hamersteel te hanteren, en daar moest je je fors voor gebruiken. Hij boog zijn hoofd en beet op zijn tong.

'Tot morgen dan', zei de man, en stak zijn hand in zijn broekzak. De smid bleef alleen met de brok jeuk in zijn keel. Hij ging een meter achteruit, kruiste zijn armen over de borst en keek. Hij probeerde in de termen van de autobezitters te denken: gestroomlijnd, schijfremmen, luchtkoeling, cylinders, de namen die op het foldertje stonden, rempeekaa, 500 seesees, kompressie. Hij glimlachte, stapte weer dichterbij en keek door het raampje, het stuur met de zwarte knop waarop een gouden slang kronkelde in het midden, de wijzerplaten met getallen van vijf tot honderd-twintig, de kleine cijfers die hij niet kon lezen, vijf knopjes om op te duwen of aan te trekken (de man van de garage zou het wel uitleggen morgen), onderin de pedalen, drie, twee ronde naast mekaar op een stek, en een langwerpige, dieper, meer naar het midden van de wagen, de zetels van rood en grijs, hij zou er wel eens willen opzitten, dacht hij, maar hij durfde de deur nog niet openen, hij stak wel even zijn hand uit, maar deinsde dan terug, alsof hij vreesde dat er elektriciteit op de klink zou zitten, of misschien was hij wel verlegen dat de mensen hem daar zouden zien zitten in zijn auto terwijl hij er toch nog niet kon mee rijden. Hij vond ook de auto wel klein nu. Hoeveel woog hij ook weer de laatste kermis in de weegzetel van Sooi? Honderdvijfentwintig dik. En hij was er niet op vermagerd sindsdien. Die

van de beenhouwer was toch nog kleiner, en het was ook geen haring de cois.

De kruidenier riep iets dat hij niet verstond, en hij knikte meermaals en glimlachte, en klopte met een vlakke hand op het dak dat het klonk. Hij schrok er van. Hier hoort voorzichtigheid, dacht hij, zachtheid, dit is geen smisse-materiaal waarmee je hardhandig kan omspringen. Hij zag hoe de kinderen die van school kwamen eerbiedig op een afstand bleven staan gapen, en voelde zich draaielings worden van geluk. Fluitend trok hij aan de blaasbalg en joeg gensters op met een pook. In zijn broekzak rammelden van tijd de sleutels, en soms drukte hij zijn hand tegen zijn bil waar de harde knobbel zat, en keek dan naar buiten, waar hij stond, rood en blinkend, met zilveren beslag.

Smid Jan Bereman kon die nacht niet slapen. Hij lag op zijn rug, met de handen achter de nek, en keek op de muur waar de engel in het halfduister de twee kindertjes over de brug leidde en waar va en moe verlegen in een ovale lijst trouwden, vijftig jaar al. Zuchten, een been bewegen, een bed dat kraakt. Schaduwen die langzaam, heel langzaam verschoven, niet te merken terwijl hij er naar keek, maar gelijk bij de wijzers van een uurwerk, na een tijdje moet je wel toegeven dat ze vorderen, verschuiven, bewegen. En toen reed hij, hij zag het heel duidelijk, van links naar rechts en daarna een beetje trager, van rechts naar links, de auto, zijn auto, langs de muur. En wie zat er in die auto? Hij. Gelukzalig glimlachend knikkend naar zichzelf in het bed. Aan een gezapig vaartje van wel vijftig in het uur, want de muur was een heel panorama van velden en huizen en bossen, en elektriciteitspalen, en weideafsluitingen, en boomgaarden waarin nu en dan kleurrijk wasgoed tussen de stammen hing. Hij sloot zijn ogen. Maar ook door zijn gedachten reed hij verder, in een oranjeachtig licht gelijk soms bij het ondergaan van de zon wanneer er nevel opkomt, september-oktober, met de boomkruinen die doorzichtiger worden, en langere, niet scherpe schaduwen die over de weiden en de velden vallen achter de huizen en de tuinen. Dan kneep hij zijn ogen nog harder dicht en probeerde een donker scherm voor zijn gedachten te schuiven. Het spleet onmiddellijk weer open, of het werd een zeef, een raster waarachter hij maar heen en weer bleef rijden, op en neer, een

beetje hoger en een beetje lager. Het duurde. Hij voelde zichzelf op de zetel zitten en zijn vingers aan de toetsen, op het stuurwiel, hobbelen over de vingerpassende inkepingen. Eindelijk ging hij rechtop zitten, trok zijn benen op en schoof zijn hemd over zijn knieën. Van de kerk klepte de klok halfdrie. Er jankte een hond. Wind ritselde tussen de pannen van het dak. Hij luisterde en was verstomd van de drukte die zelfs 's nachts bestond, geluiden die hij kon onderscheiden en weer andere die hij met geen moeite thuis kon brengen. „Verdomd”, zei hij hardop.

In zijn rug voelde hij het oog: Hier vloekt men niet, het Oog ziet u. Ik zal niet eerder kunnen slapen, dacht hij. Ik doe het. Moe schoof hij zijn benen uit het bed, en gezeten nog, rekte hij zich tastend naar de schakelaar, terwijl hij zijn voeten reeds in zijn pantoffels stak. Er was niemand buiten, en nergens brandde licht. Als er iemand hem kon zien zou hij het niet durven. Er waren bijna geen sterren en geen maan, en toch was het niet volledig donker, een geheimzinnig licht scheen achter de huizen uit de aarde te kruipen en smeerde een grijs vlies over de daken, een dun web van engelenhaar om de boomkruinen, zelfs was het rood van de auto te onderscheiden, het was alleen maar koud, niet gloeiend als het ijzer dat uit het smisvuur kwam, bijna vijandig, dacht hij. Bevend stond hij even met de sleutels in zijn hand en kon niet besluiten. De chroomijzeren bandjes waren ijsstreepjes, zodat hij dacht dat zijn bibberen wellicht van de koude kwam. Maar het was niet koud hij wist wel beter.

‘Godverdomd’, zei hij. Er was geen oog.

Het portier kraakte een beetje als een verkouden neusgeluid. De ader in zijn keel pompte. Hij snoof een geur van plastic en verf en zindelijkheid. Over heel zijn lijf trillend schoof hij een been naar binnen, verder, bukte, en toen zat hij klem. Zijn buik drukte tegen het stuur, en hoe hij zich ook in bochten wrong, hij geraakte er niet tussen. Hij versteef, legde zijn arm over het stuur en zijn hoofd daarop, en hilde, heel zacht, en vloekte een beetje, zo, zonder klank met alleen zijn lippen die bewogen en blaasjes speeksel die open sputterden. ‘Vroem vroem’, zei hij, een hele tijd, tot het al begon licht te worden en de hanen kraaiden in de omtrek en meteen de koeien begonnen te loeien om ge-

molken te worden. En toen kroop hij in zijn smis en wou geen les nemen die dag, toen de man van de garage kwam. Hij zei: 'Neen, neen, ik voel me niet goed; ik weet niet wat het is, maar ik kan niet, kom over een paar dagen maar eens terug.'

Maar toen de man weg was begon hij te hameren in zijn smis, en zware ijzeren stukken te versleuren, en te werken gelijk een paard, dat het zweet van zijn gat droop. Eten deed hij niet, zodat hij 's avonds doodop neerzakte in zijn luie zetel onder de radio, waar hij een beetje zat te droezen tot het morgen werd en hij opnieuw begon te wroeten en te vloeken omdat hij te vlug moe werd naar zijn goesting, en soms al eens de hamer verkeerd sloeg of struikelde over niks. En tegen de mensen die vroegen waarom hij niet eens met zijn wagen bolde, zei hij dat hij niet wou rijden met de banden die erop stonden, die deugden nergens voor, zei hij, je rijdt er zo de dood mee op je nek, en dat hij andere besteld had, maar dat hij een paar dagen moest wachten op de levering, want de fabriek kon het niet bijhouden, zoveel vraag was ernaar, omdat het zo'n goeie waren natuurlijk. En eten deed hij niet, ook al begon hij zich slap te voelen als een vod. Toch voelde hij zich blij na de tweede dag, want zijn broeksband begon al over en weer te schuiven over zijn buik zodat hij hem twee gaatjes dichtër kon halen. Ongeduldig zat hij in zijn zetel de tijd af te tellen en te wriemelen alsof hij maaikes had in zijn aars. Een fiets reed krakend buiten, de dynamo zoemde, iemand (de fietser of iemands anders?) snoot zijn neus, een pomp piepte, er was het verre denderen van een trein wat betekende dat de wind in het westen stond. En hij zat te luisteren en te wachten tot de geluiden zouden verstommen, tot hij gerust kon zijn dat niemand hem kon zien, want hij wou het nog eens proberen. Hij sloop naar buiten en sidderde nog heviger dan de vorige keer. In zijn buik klokten gassen en sappen, en hij stootte zijn knieën in het donker tegen de deurlijsten omdat hij geen licht durfde maken. En de ader klopte wild in zijn keel en duwde zelfs zijn tong omhoog. Een grenzeloze angst wrong zijn longen bijeen, zodat hij een ogenblik naar adem stond te snakken halverwege en zich doof en dom voelde groeien als een zwam uit de vochtige, bemoste grond voor het huis, angstig met een bijna hysterische verwachting

tegelijkertijd, gelijk een kind in zijn bed op de morgen van Sint Niklaas, als het eerste licht aan het venster kriebelt. Vijf minuten later zat hij terug te snikken in zijn zetel. Ik heb het niet verdiend, dacht hij, en murmelde vloeken, en snoot zijn neus, en er rolden dikke tranen over zijn gezicht, zonder dat hij daar iets kon tegen doen.

Hij voelde zich breken, zijn weerstand was nog slechts een nevel die uiteen geblazen werd.

De non zat naast zijn bed en keek naar de prent met de engel en de twee kinderen, de vleugels van de engel, die samengevouwen als een vlinder tegen de muur, op een bloem, uit de schouderbladen groeiden, waren geel en wit met wat ergroene toppen; tussen de kruinen van het woud achter de bergstroom hing een witte duif in een oranje halo; de kinderen stonden in loophouding op de brug, hand in hand, en met de andere hand hielden zij een wimpel omhoog met „Gloria in excelsis”. Smid Jan Bereman lag roerloos gestrekt in zijn bed en kon moeilijk zijn ogen open houden. Hij hoorde zijn eigen adem in zijn keel schuren, en soms hoorde hij ook de kleren van de non ritselen als die haar armen verlegde in haar schoot of haar gezicht van de muur naar het bed keerde en op zijn lippen de vorderingen van de ziekte bespiedde. Ik had het moeten denken, dacht hij, ik heb er teveel van verwacht, hoe zeggen ze het ook weer, de gulden middenweg, niet te hoog en niet te laag. En hij lag daar eindeloos triestig, overlopend van medelijden met zichzelf, dof en versteend, met loodzware, ijskoude ledematen.

De kat Poes krabde aan de deur. De auto van de beenhouwer startte en reed voorbij.

Toen stapte hij in zijn auto, duwde op een knopje en schoof de zetel achteruit, en glimlachend reed hij in het gele, nevelige licht de zachte helling op, verder en steeds hoger, niet overhaastig, terwijl het licht geleidelijk heller werd.

En de non plooide het laken over zijn gezicht.

(Uit een binnenkort bij de *Bezige Bij* verschijnende verhalenbundel).

SIRIE, DICHTER NAAR HET SOCIALISME?

inleiding

De nationalisaties onlangs in Sirië geven aanleiding aandacht te schenken aan dit land. Zoals bekend werden daar 107 ondernemingen genationaliseerd op het gebied van de produktie van cement, suiker, glaswerk en tapijten. Sirische grensposten en sirische luchthavens werden tegelijkertijd gesloten voor Siriërs die hun land wilden verlaten. Politie en veiligheidstroepen gingen in de handelswijken van de steden patroelieren.

In dit artikel zal er iets over het meer recente verleden van Sirië verteld worden. Persoonlijke indrukken, opgedaan op een reis daarheen vorige zomer, zullen hierin worden verwerkt.

korte geschiedenis vanaf 1945

In 1945 verkreeg het land zijn onafhankelijkheid. Daarvoor was het sinds het ineensinken van het ottomaanse rijk een frans protektoraat geweest. Vooral na 1949, na de eerste staatsgreep van Husni Zaim, heerste er een hevige politieke onrust. In 1957 gingen de kommunisten er een sterke positie innemen. (De lezer herinnert zich misschien nog de alarmistische berichten in onze pers toen, als zou Sirië bezig zijn achter het 'ijzeren gordijn' te verdwijnen.) De sirische bezittende klasse (grootgrondbezitters en handelaars, weinig industriëlen) sloeg de schrik om het hart. Bij haar gingen toen gedachten over unie met Egipte bijzonder aanslaan, gedachten die vooral werden gepropageerd door een politikus als Akram Haurani met in zijn gevolg de Ba'ath partij. Haurani was oorspronkelijk een rechts politikus, naderhand leider van een socialistische partij, voordat hij zich bij de Ba'ath partij aansloot. Zowel Haurani als de Ba'ath partij noemden zich socialistisch. (De voluit geschreven naam van

de partij: hizb al-ba'ath al-arabi al-isjtiraki, socialistische partij van het arabische herontwaken.)

De Ba'ath partij was in 1943 opgericht door Michel Aflak. Haurani trad in 1955 tot de Ba'ath partij toe. De Ba'ath partij en Haurani's socialistische partij werden toen samengesmolten.

De Ba'ath partij noemde zich, zoals gezegd, een socialistische partij. Ze vond dat fabrieken en land aan de arbeiders toebehoorden. De middenstand wilde ze vrij laten.

Zoals elke arabische partij had ook de Ba'ath partij een standpunt inzake de arabische eenheid. Haar leus was toen: 'Eerst de arabische eenheid, dan het socialisme.'

Haurani's partij was er altijd van uitgegaan dat het nog geen tijd was voor het socialisme in Sirië. Ze vond dat in Sirië eerst het kapitalisme stevig diende te worden gegrondvest, voordat er met sukses pogingen gedaan konden worden om het socialisme te vestigen.

Deze twee partijen hadden zich nu verenigd. Een belangrijke rol speelden ze niet. In 1957 verkreeg de (vernieuwde) Ba'ath partij de steun van de bezittende klasse. Dit monsterverbond gingen deze aan tegen de kommunisten, en om de kommunisten te beteugelen haalden ze samen Nasser binnen.

Nasser regeerde reeds enkele jaren in Egipte. Van hem wilde de voor een kommunistisch regiem bang zijnde bezittende klasse slechts één ding weten, namelijk dat hij de kommunisten onderdrukte. Voor alle overige, progressieve — voor haar bepaald niet rooskleurige! — maatregelen van het Nasser regiem sloot ze haar ogen. De unie met Egipte werd van kracht op 1 februari 1958. De fameuze Verenigde Arabische Republiek was geboren. Ze werd op 22 februari door een referendum bekrachtigd.

De VAR bracht aan de bezittende klasse meer dan ze verwacht had! Er werd een planeconomie ingevoerd met al zijn restriktieve gevolgen en er werd een begin gemaakt met landhervorming.

In augustus 1961 werd er een reeks maatregelen genomen die allesbehalve aangenaam waren voor de bezittende klasse. Alle banken en verzekeringsmaatschappijen werden genationaliseerd, alsmede een reeks andere ondernemingen. Het aandelenbezit per persoon werd beperkt. Er werd een

zeer progressieve inkomstenbelasting ingevoerd. Ondernemingen werden verplicht 10 % van hun netto winst aan de arbeiders uit te keren, 5 % te reserveren voor sociale doeleinden en nog eens 10 % te storten in een fonds voor de arbeiders. Het grootgrondbezit werd aangetast: grondbezit werd beperkt tot 100 feddan (ongeveer 40 ha).

De sirische bezittende klasse raakte in paniek. Ze kreeg genoeg van de VAR.

Op 28 september 1961, na een militaire staatsgreep, trok Sirië zich terug uit de VAR. Tegenstanders van deze afscheiding waren boeren, arbeiders, studenten en delen van het officierskorps. Er begon toen een periode van achttien maanden vol onrust. Konservatieve regeringen trachtten de klok terug te draaien. In maart 1962 maakte een militaire staatsgreep een eind aan het konservatieve bewind van Dawalibi, dat o.a. de ten tijde van de VAR genationaliseerde Chomasije trust (= trust der vijf mannen) had gereprivatiseerd. Nasseristische officieren poogden toen van de gelegenheid gebruik te maken om de unie met Egypte te herstellen. Dit lukte echter niet.

De Ba'ath partij viel uit elkaar toen in mei Haurani c.s. weer uittraden. Haurani voerde nu een felle campagne tegen Nasser en Ba'ath. Half 1962 adopteerde de Ba'ath partij in de nieuwe situatie de nieuwe leus: 'Eerst het socialisme, dan de arabische eenheid'.

Op 8 maart 1963 maakte de partij zich via een staatsgreep van de macht meester. Sirië werd toen een diktatoriaal geregeerd land, dat onder leiding van de Ba'ath partij op weg heette te zijn naar het socialisme.

De pro-Nasser stromingen bestonden intussen alle nog. Op 8 mei 1963 vonden er grote pro-Nasser demonstraties plaats in Aleppo en Damaskus. Op 18 juli van hetzelfde jaar werd er een pro-Nasser revolutie onderdrukt.

Wie zou denken dat vanaf de uittreding uit de VAR de breuk tussen Sirië en Egypte volledig zou zijn, kwam bedrogen uit. Nasser hechtte zijn goedkeuring aan de nieuwe Ba'ath leus. 17 april 1963 werd er in Kairo een drie-partijen overeenkomst gesloten tussen Sirië, Egypte en Irak (dat inmiddels na een staatsgreep van de irakse Ba'ath partij onder haar leiding was gekomen). Onderwerp was een federatie. Men kwam overeen dat er in september een referen-

dum zou worden georganiseerd en dat dan bij een gunstige uitslag de federatie zou worden ingesteld. Dit referendum heeft nooit plaats gehad. Sinds april 1963 was de breuk tussen Nasser en de sirische Ba'ath partij volkomen. (De irakse Ba'ath is na een staatsgreep van Aref op 18 november 1963 van het toneel in de gevangenis verdwenen.) Ba'ath partij en Nasser hadden dus gebroken. Dit weerhield Siriërs en Egiptenaren intussen niet jaarlijks op 22 februari de verjaardag van de VAR te vieren. Afgelopen jaar bijvoorbeeld werden er in Damaskus en Kairo officiële betogingen en officiële toespraken door Hafez (voorzitter van de revolutionaire raad van Sirië) respectievelijk Nasser gehouden.

wat de Ba'ath partij wil

Wat wil de Ba'ath partij precies? Om daarachter te komen hadden we enkele maanden terug een gesprek met een voor-aanstaand man van het dagblad van de Ba'ath partij in Damaskus. Sirië kent twee grote dagbladen: één van de partij en één van de regering. Alle andere zijn verboden, afgezien van enkele lokale kranten die de revolutie ondersteunen.

Allereerst kwam bij het gesprek de verhouding tot Nasser aan de orde. (De populariteit van Nasser in Sirië is niet te loochenen. Overal proberen Siriërs de vreemdeling duidelijk te maken dat ze vóór Nasser en tegen de regering zijn. Het Nasseristische bewind in de VAR periode heeft kennelijk bij velen een positieve indruk achter gelaten.)

De Ba'ath leider vertelde ons dat het geschil met Nasser voornamelijk betrekking had op de democratie. In Egipte heerste volgens hem een diktatuur, die bovendien niet eens op een *partij* gefundeerd was; Nassers Arabische socialistische unie was niets anders dan een verzameling bijeengeveegde organisaties. Nasser was ten tijde van de VAR bezig geweest aan de Siriërs precies zo een diktatuur op te leggen en omdat ze daar niets voor voelden hadden ze de unie opgezegd.

Volgens de Ba'ath leider was het grote probleem in Sirië hoe de eigendom van de produktiemiddelen over te hevelen van de bezittende klasse naar de gemeenschap. Daarbij ondervond de partij voortdurend grote tegenwerking van

de bezittende klasse. In april moest er nog een gewapend complot in Hama onderdrukt worden. De winkeliers sloten toen hun winkels, onder invloed van de grote kooplieden en landheren, die geestelijk gesteund werden door de klerus. Volgens de Ba'ath leider zat hier weer nasseristisch geld achter.

De partij heette te steunen op de kleine boeren en de arbeiders, terwijl studenten en kleine winkeliers haar gunstig gezind waren. De werkelijkheid was naar onze mening echter bepaald anders. Na haar aan de macht komen in maart 1963 had de partij weliswaar de leuze: 'eerst de arabische eenheid, dan het socialisme' vervangen door de leuze: 'eerst het socialisme, dan de arabische eenheid', veel meer dan woordenspel was het niet geweest. De Ba'ath partij had in wezen de oude doktrine van Haurani aangehouden, volgens welke Sirië nog niet rijp was voor het socialisme, en had zich bereid verklaard de indertijd met de bezittende klasse aangegane samenwerking voort te zetten, nu in nationaal kader. De Ba'ath was kennelijk de mening toegedaan dat het nationale kapitaal in Sirië noodzakelijk was voor het voorbereiden van het socialisme.

Ze dacht zo gewelddadige en plotselinge hervormingen te vermijden. Na de mislukking van de drie-partijen besprekingen in 1963 ging de Ba'ath partij innig samenwerken met de partikuliere sektor in de economie. Generaal Hafez — voorzitter van de revolutionaire raad — zei toen tegen vertegenwoordigers van de kamer van koophandel van Damascus: 'Wij hebben van het socialisme geen anarchistische opvatting. Socialisme betekent voor ons welvaart en geen armoede of willekeur. Het is ook geen aangelegenheid van afzetting of nationalisering. Wel streven wij ernaar onze broeders de arbeiders en de boeren te redden uit de moeilijke situatie waarin zij zich bevinden, maar dat wil niet zeggen dat wij de ene klasse willen verrijken ten koste van een andere. Wij bestrijden de uitbuiting der klassen en wij strijden tegen het feodalisme en het bedorven kapitalisme. De persoonlijke vermogens zijn echter het resultaat van persoonlijke krachtsinspanningen. Sommige ervan zijn ont-aard, waartoe zij werden aangemoedigd door instellingen die van kracht waren in tijden die nooit meer terug zullen komen. Deze onmenselijke uitbuiting zullen wij tot iedere

prijs doen ophouden.' Het officiële orgaan van de Ba'ath partij verklaarde naderhand nog: 'De Ba'ath partij wil zich niet isoleren, en zich verzekeren van de bijdrage van het volk in het algemeen en de arbeidersklasse in het bijzonder. In deze faze van de economische ontwikkeling van het land zullen alle sectoren van industrie en handel worden beschermd en hun activiteiten zullen worden gekoördineerd in het belang van de gemeenschap.' (Deze uitspraken werden vermeld in de *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 17 augustus 1963.)

Het Ba'ath regiem had ongetwijfeld verwachtingen gewekt bij dezelfde arbeiders en boeren. Maar hieraan kon het in het kader van zijn geadopteerde politiek niet voldoen.

De partikuliere sektor was nauwelijks op industrie, overheersend op handel ingesteld, waardoor dus aan een 'gekoördineerde activiteit in het belang van de gemeenschap' een schamele basis werd gegeven.

Een vogelvlucht over de ekonomie en een overzicht van de sinds een jaar of tien uitgedachte plannen alsmede hun uitvoering (indien aanwezig!) zal ons inzicht in de sirische situatie vergroten. De *feitelijke* gegevens (tenzij een andere bron is vermeld) zijn afkomstig uit de studie *Economic and Social Planning in Syria, its Development and Achievements* van Dr. Mohammed Imady, hoofd van de afdeling planformulering van het planministerie te Damaskus, alsmede uit gesprekken op het ministerie.

de ekonomie

De ekonomie is gekenmerkt door stagnatie. De economische politiek heeft geen vruchten afgeworpen. Er is sinds een jaar of tien een voortdurende wervelwind van x-jarenplannen, waarvan de uitvoering schamel is. Daaraan is uiteraard het Ba'ath regiem slechts ten dele schuld. Sinds het aan de macht is, is er echter weinig ten goede gekeerd. De toestand is beroerder dan in de tijd van de VAR.

Sirië is een landbouwstaat. Momenteel wordt 26 % van het totale landoppervlak benut. 62 % is door bodemstructuur en klimaatomstandigheden niet te kultiveren; de helft hiervan wordt gebruikt voor veeteelt. Het voornaamste landbouwprodukt is katoen. Tarwe (harde) neemt ook een be-

langrijke plaats in. De Sirische industrie is voor een groot deel op de landbouw georiënteerd. Er zijn grote spinnerijen, weverijen, suikerraffinaderijen. Daarnaast zijn er cement-fabrieken.

Tot aan de recente nationalisaties was minstens de helft van de ekonomie partikulier bezit. Ongeveer 70 % van het nationaal inkomen werd in de partikuliere sektor voortgebracht. Tot onlangs waren er vijf tekstielondernemingen genationaliseerd: drie in Damaskus en twee in Aleppo. Verder was er in Lattakia een houtonderneming genationaliseerd.

Reeds betrekkelijk vroeg na de verkrijging van de onafhankelijkheid werden er pogingen gedaan de ekonomie volgens planmatige beginselen te ontwikkelen. Geen der pogingen is suksesvol geweest.

In 1947 werd de regering overreed de ingenieursfirma Alexander Gibb en Co uit te nodigen om een plan te formuleren. In 1948 presenteerde deze firma een tienjarenplan ten bedrage van 477 miljoen sirische ponden *), dat voorzag in de konstruktie van een infrastructuur (spoorwegen, irrigatie en drainage, hidro-elektrische en termo-centrales, drinkwatervoorziening, wegenbouw, telefoon- en radioverbindingen, zeehavens, luchthavens). De regering aksepteerde het plan niet. In 1954 kwam een missie van de Internationale Bank voor herstel en ontwikkeling naar Sirië op uitnodiging van de regering. De missie beval een zesjarenplan aan met een omvang van 1903 miljoen pond. 24 % daarvan werd in beslag genomen door militaire uitgaven, onderwijs kreeg 14 %, irrigatie en landaanwinning 10 %, terwijl er naar de industrie 12 miljoen pond ging, d.i. nog geen ½ %! Dit plan werd niet uitgevoerd. Het diende samen met andere aanbevelingen als basis voor de formulering van de buitengewone begroting van 1955. Met de aanneming van wet 116 van 25 augustus 1955, die de buitengewone begroting voor ekonomische ontwikkeling, ook genoemd het *zevenjarenplan*, behelsde, werd er een nieuwe periode in de ekonomische ontwikkelingspolitiek ingeluid. Het zevenjarenplan omvatte zowel oude als nieuwe projekten. De totale uitgaven voor de periode 1955–1961 werden gefik-

*) Tegenwoordig is een sirisch pond evenveel waard als een westduitse mark.

seerd op 660 miljoen pond. Hiervan ging naar de landbouw 33 %, naar vervoer en verbindingen 28 % en naar de industrie 18 %. Het zag er voor de industrialisatie dus al beter uit.

Tot en met 1956 werden er in het kader van dit zeven-jarenplan 136 miljoen pond uitgegeven, d.i. 20,6 % van de geplande uitgaven. Hiervan ging 37 % naar defensie, 14 % naar elektriciteitsopwekking, de rest ging grotendeels naar wegenbouw, aanleg van spoorwegen en havens, alsmede naar irrigatie. De Suez crisis van 1956 dwong de regering echter de uitgaven aan het zevenjarenplan in te krimpen. Tot eind 1958 werden er geen belangrijke projecten geënta-meerd.

Na de Suez crisis werden de betrekkingen met de Sowjet-Unie zo goed dat er in 1957 een akkoord voor economische en technische bijstand werd gesloten. Dit akkoord was van belang voor de volgende economische plannen. Kort na het bereiken van de unie met Egypte werd er een *tienjarenplan* opgesteld. Dit zou op 1 juli 1958 in werking treden. De totale kosten van het plan werden becijferd op 2140 miljoen pond (inklusief te betalen interest voor binnen- en buitenlandse leningen). Het leeuwendeel ging naar agrarische, irrigatie- en energieprojecten, namelijk 68 %, naar de industrialisatie ging 6 %, naar vervoersprojecten 17 %. Niet lang na de uitvaardiging van dit tienjarenplan werd er nog een aanvullend plan aangekondigd: het industriële *vijfjarenplan*, dat in 1964 zou moeten zijn uitgevoerd. Een van de doelen was de industriële ontwikkeling in Sirië komplementair te maken met die van Egypte. Dit plan was een regelrecht uitvloeisel van de unie met Egypte; alles tesamen kreeg de industrie nu een duidelijker aksent. Het industriële ontwikkelingsplan zou 560 miljoen pond kosten, waarvan 47,5 % bestemd was voor de olie-industrie (t.w. raffinage van de irakse olie), 39 % bestemd voor de overige industrie.

In 1958 en begin 1959 werd de organisationele structuur van de planning volkomen herzien.

In 1959 werd er een nieuw *tienjarenplan voor economische en sociale ontwikkeling* opgesteld, waarvan het hoofddoel was het nationaal inkomen in tien jaar te verdubbelen. Om de eerste faze van dit tienjarenplan gestalte te geven werd er een *vijfjarenplan* ontworpen voor de periode 1960–1965. Het was de bedoeling het nationaal inkomen daarin

te doen stijgen van 2400 miljoen pond tot 3360 miljoen pond, d.w.z. 6,9 % gekumuleerd per jaar ('gekumuleerd' wil zeggen: volgens de samengestelde interest methode). Hiermee was een investeringsprogramma van 2720 miljoen pond gemoeid. Alle vorige plannen waren hiermee van de baan.

In juli 1960 begon het vijfjarenplan te werken. Er zijn nu cijfers beschikbaar over de jaren 1960/61 en 1961/62, die een beeld geven van de uitvoering van het plan. Zo blijkt 29,5 % van de *publieke* investeringen die het plan voorzag, al te zijn uitgevoerd. Hoe het staat met de prestaties van de *partikuliere* sektor is onbekend. Een interessant aspect van dit vijfjarenplan is dat voor een tiental rubrieken is bepaald wat de partikulere sektor dient te presteren en wat de publieke, behalve voor de — o.i. belangrijkste — rubriek: industrie, elektriciteit, mijnbouw en petroleum. Voor die rubriek is slechts een *totaal* vastgesteld van 509 miljoen pond, dit is 19 % van het totaal aan investeringsuitgaven, *zonder onderverdeling*. Op het ministerie van planning vertrouwde men ons toe dat dit politieke taktiek was: de regering had namelijk het idee partikuliere bedrijven te nationaliseren, maar wilde daarvan niets doen blijken in de specificatie van het investeringsprogramma.

Wat voor resultaten heeft dit bonte geheel van plannen opgeleverd? Volgens het statistisch jaarboek 1962 is het nationaal inkomen over de periode 1953–1962 (negen jaar) gestegen met gekumuleerd 5,3 % per jaar. De landbouw is gegroeid met gekumuleerd 4,4 % per jaar en de industrie met gekumuleerd 6,1 % per jaar. (Deze cijfers zijn reëel, d.w.z. er is gecorrigeerd voor prijsstijgingen.) De waarde van de cijfers voor nationaal inkomen en landbouw is twijfelachtig, omdat de landbouwopbrengst verschrikkelijk onstabiel is. Berekent men de gekumuleerde groeipercentages voor diezelfde categorieën over de periode 1953–1961 (dus een periode die één jaar korter is), dan zijn de respectieve resultaten: 2,8 % en 0 %. Deze cijfers tonen de zwakte van de sirische economie: door haar agrarische overaksentuering is ze bijna volkomen afhankelijk van het toeval. Slechts industrialisatie kan hier uitkomst brengen.

Industrialisatie is in een land als Sirië met zijn op de handel en landbouw georiënteerde bezittende klasse tipisch een taak van de gemeenschap. Industrialisatie is daarbij

slechts mogelijk in een planeconomie.

Voor zoiets was in het Ba'ath model in wezen geen sprake. Er was weliswaar een planministerie, ingesteld in 1958, maar dit had zelfs voor het Ba'ath model te weinig bevoegdheden. De vakministeries maakten voorstellen voor de besteding van hun aandeel in de begroting en leverden die in bij het planministerie. Dit nu had slechts de bevoegdheid bijvoorbeeld irrigatieprojecten *onderling* te konfronteren, of industrieplannen, maar voerde geen konfrontatie door tussen irrigatieprojecten enerzijds en industrieprojecten anderzijds.

Het was in Sirië zelfs zo dat het kleine beetje maatregelen die de regering genomen had om haar gematigde politiek uit te voeren (o.a. nationalisatie van de banken), voldoende was om het kapitaal het land uit te doen vluchten. Sirische kapitalisten gingen hun geld o.a. in . . . het zuiditaliaanse ontwikkelingsplan beleggen. Van officiële zijde verklaarden men vorige zomer nog dat er aan die kapitaalvlucht weinig te doen was. Smokkelen was altijd iets heel gewoons geweest, wat zijn oorzaak vond in de kunstmatigheid en slechte bewaakbaarheid van de grenzen.

na de nationalisaties en verder?

De overname van de 107 ondernemingen was kennelijk nodig geworden door de onwil tot koöperatie, zelfs volgens het gematigde model van de Ba'ath partij. Dr. Hisham Al-Aas, minister voor industrie, verklaarde dat de maatregelen voor het sluiten der grenzen geïnspireerd waren door de wil het smokkelen van kapitaal uit het land te verhinderen (*The Guardian*, 4 januari 1965). Hiermee is ineens mogelijk geworden wat vroeger voor onmogelijk werd gehouden.

De nationalisatie zal echter de laatste stap niet kunnen zijn voor het oplossen van Sirië's moeilijkheden. Een planeconomie met een duidelijke industrialisatiepolitiek is nodig. Wat er zal gebeuren in de toekomst hangt geheel af van wat het regiem zal willen doen en hoe de bevolking zal reageren.

Politiek was de grond bezig onder het Ba'ath regiem weg te zakken. Dit probeerde daarom zijn basis te verbreden. In mei poogde Salah al-Bitar op uitnodiging van de voorzitter van de revolutionaire raad, generaal Hafez, een nieuwe

regering te vormen, waarin ook vroegere pro-Nasser politici welkom waren, mits ze maar verklaarden de revolutie van 1963 te ondersteunen!

De vraag komt op wie er in Sirië de macht hebben. Is dat de Ba'ath partij of is dat het leger? Is het leger homogeen? Van het leger is bekend dat alle niet-Ba'ath officieren zijn ontslagen. De Ba'ath partij heeft het officierskorps gezuiverd en grote aantallen officieren door eigen partijkader vervangen. Volgens de buitenlandse waarnemers is het Sirische leger derhalve een gewillig instrument van de Ba'ath partij. Wij betwijfelen dit. Dit gaat slechts op zolang de regering sterk genoeg is om aan haar protegees in het leger een bestaan en een toekomst te garanderen. Zodra ze daartoe niet meer in staat is, ontstaat er in het leger de neiging de zorg voor het bestaan en de toekomst in eigen hand te nemen. Sommige delen van het leger oefenen dan ook voortdurend druk uit op de regering de stagnatie te doorbreken en voor een perspectief te zorgen. We denken aan generaal Umran en de zijnen.

Generaal Hafez, voorzitter van de nationale revolutionaire raad, zou men kunnen vergelijken met generaal Gürsel in Turkije. Deze raad is een soort superregering. Toen Salah al-Bitar door Hafez uitgenodigd werd zijn politieke basis te verbreden, kon men dit moeilijk anders zien dan als een opdracht, een kommando, eens iets te doen in de impasse.

Het straatbeeld in Sirië beantwoordt aan deze voorstelling. Militaire politie controleert de bewegingen van personen tussen de steden (aan de hand van een persoonsbewijs). *Militairen* bewaken de openbare gebouwen.

Uit deze situatie valt niet af te leiden hoe de toekomst zal zijn. Misschien zal de linkervleugel van de Ba'ath partij een doorbraak forceren, misschien zullen nasseristische militairen een staatsgreep volvoeren. De zuivering van het officierskorps door de Ba'ath partij had immers een ongewenst effect: concentratie van werkloze nasseristische officieren buiten het leger!

Afwachten is het parool.

Hulp aan onderontwikkeld gebied

Nu wij er een speciale minister voor ontwikkelingshulp bij hebben gekregen, in de persoon van een politicus wiens bekwaamheden zo hoog worden aangeslagen dat om hem te behouden een nieuwe portefeuille moest worden gecreëerd, is het goed om ons eens te gaan bezinnen waar deze hulp het hardst nodig is. Inderdaad, er is één land waar zulk een hulp wel bijzonder goed aan besteed is.

Het land ligt op het westelijk halfgrond, en is nogal uitgestrekt — hoewel het aantal inwoners niet haalt bij dat van landen als China of India.

Het land is niet in zijn geheel onderontwikkeld. In het Oostelijk deel, dat ligt aan de Atlantische kust, zijn er centra die een hoog peil van beschaving hebben bereikt — hoewel deze beschaving nog pas enkele eeuwen oud is — en in moderniteit niet alleen kunnen wedijveren met, maar in sommige opzichten zelfs de toon kunnen aangeven in een belangrijk deel van de wereld. Maar een groot deel van het achterland is van een ontstellende primitiviteit, zowel wat betreft de organisatie der menselijke verhoudingen als qua geestesgesteldheid.

Zo is het land nog steeds een der achterlijkste op het gebied van de sociale zekerheid. Wie geen geld heeft, geniet geen medische verzorging, en heeft geen enkele garantie voor de oude dag. Zo is het voorts de regeerders in de Oostelijke kuststreek nooit gelukt hun wil en wet aan de onderontwikkelde delen van het land op te leggen. Er zijn in het achterland steden, waar het bendewezen, als het er op aan komt, meer macht heeft dan het wettig bestuur. Er zijn uitgestrekte gebieden, waar men straffeloos mag mishandelen en moorden, als het maar tegen bepaalde volks-groepen gaat, waarbij men de steun krijgt van gouverneurs, politie en justitie. Er zijn delen van het land waar het voor de regeringsleiders niet veilig reizen is; maar waar ondanks alle waarschuwingen de politie niet in staat blijkt de president behoorlijk te beschermen; en waar dezelfde politie, binnen haar eigen gevangenis en politiebureau niet eens de macht heeft bandieten buiten de deur te houden en haar

belangrijkste verdachte of getuige van een moord op de regeringsleider voldoende bescherming te geven om een fatsoenlijk proces te waarborgen.

In dat land bestaat, in de primitieve kringen in het achterlijke binnenland, een diepe haat tegen vooraanstaande figuren uit het beschaafde Oosten. Daarom moet er, als een president uit het Oosten wordt gekozen, altijd een vice-president uit de achterlijke binnenlanden naast worden geplaatst om deze primitieve binnenlanden het gevoel te geven, dat ook zij meetellen.

Maar dit systeem is bijzonder gevaarlijk. Want de achterlijke groepen uit het binnenland krijgen er dan belang bij, dat de president, vóór zijn ambtstermijn om is, overlijdt. Want dan krijgen *deze* primitieve groepen de macht in handen. Dit is, in het verloop van twintig jaren, tot twee maal toe gebeurd.

En beide keren werd een enigszins vooruitstrevend en verstandig constructief beleid tegenover de rest van de wereld, op één slag vervangen door een bewind waarvoor primitiviteit nog een heel zacht woord is. Het moorddadigste wapentuig wordt door de James Bond's van gisteren en vandaag voor de dag gehaald, niet om te strijden tegen Goldfingers en Goldwaters, maar om ze te gebruiken tegen als baarlijke duivels voorgestelde volken uit het Verre Oosten. Volslagen onbegrip voor de buitenwereld, en de diepste minachting voor de rechten van de mens, volgen na een periode van min of meer verlicht bestuur.

Zo achterlijk als zij zelf zijn, verbeelden deze James Bond's zich, dat zij in de wereld een missie hebben te vervullen, en bieden overal hun 'hulp' aan. En wee het volk dat op deze wijze hulp ontvangt!

Valt er voor ons hier wat te helpen? Ja. En wel op een manier, die onze oudbakken minister op zijn nieuwbakken ministerie maar een heel klein deel van de beschikbare 35 miljoen hoeft te kosten. Maar dat wordt dan meteen, op den duur, de goedkoopste vorm van ontwikkelingshulp, die wij kunnen bieden. Want als *wij* er voor kunnen zorgen, dat de James Bond's hun handen thuis houden, zullen de volken die nu, noodgedwongen, hun hulp 'genieten', eindelijk in staat zijn om zich zelf te helpen naar een hoger levenspeil en een humaner bestaan.

Dan hoeft onze minister alleen maar duidelijk uit te spreken, dat wij, Nederlanders, geen enkele gemeenschap, binnen of buiten Atlantisch verband, wensen met een land waar men zich van menselijke normen, zoals die worden beleden aan *onze* kant van de Atlantische Oceaan, niets aantrekt; en dat wij voor een beleid, waarbij het bestaan en de aspiraties van een nieuw Azië, een nieuw Afrika en een nieuw Latijns Amerika, gladweg worden genegeerd en met het primitiefst denkbaar geweld bevochten, *geen enkel begrip kunnen opbrengen*.

Misschien kunnen we de krachten van de intelligentsia en de redelijkheid binnen dat land, in *hun* verzet tegen de James Bond-politiek, op deze manier het best steunen.

Verder kan onze minister meedelen, dat wij bereid zijn experts te sturen, die advies kunnen geven op het terrein der menselijke verhoudingen: bij het totstandbrengen van een sociale zekerheid, bij de opbouw van een betrouwbaar justitieel en politieel apparaat, bij het elimineren van rassendiscriminatie, en bij het verbreiden van dieper inzicht in wat er in de wereld buiten de Atlantische leeft en omgaat.

Zijn wij zelf, op al deze gebieden, nog wat achterlijk? Doet er niet toe. Deze omstandigheid heeft ons nooit belet, elders in de wereld onze goede diensten aan te bieden. In vergelijking met dat achtergebleven land zijn wij, met al onze tekortkomingen, nog van een uitzonderlijke progressiviteit.

Wij moeten een jeugdcorps sturen naar dat land, waar wildemannen en bruten het voor het zeggen hebben.

W. F. Scherpslijper.

Marius Bauer: *Brieven en schetsen van zijn reizen naar Moskou en Constantinopel, gevolgd door enige polemieken tussen socialisten en estheten.*
Wereld Bibliotheek Amsterdam-Antwerpen, z.j.

Het werk van de Haagse schilder Marius Bauer (1867–1932) zal vermoedelijk op de hedendaagse kunstveilingen niet bijzonder hoog genoteerd worden. Hij was een goed schilder en aquarellist en een knap etser en tekenaar, maar het typisch laat-19de eeuwse prachtlievende in zijn smaak en werk dateert hem onherroepelijk in die periode. Het is niet waarschijnlijk, dat zijn hedendaagse vakgenoten – aangenomen dat ze daarnaar zouden zoeken – enige inspiratie of scholing zouden vinden in deze bundel door de schrijver geïllustreerde reisbrieven van zijn omzwervingen in Rusland en Turkije. De gedachte dat een schilder er op uit zou trekken om de 1001-nachtsfeer, de kleurige en exotische pracht en praal en de 'schilderachtige' armoede van 'het Oosten' te verbeelden, is onze tijd wel volkomen vreemd geworden. De waarde van deze brieven is puur en wezenlijk historisch geworden en dat historisch aspect wint door de polemieken achter in de bundel opgenomen tussen een aantal sociaal gerichte nieuwlichters dier dagen, zoals Tak en Van Eeden en estheten als Diepenbrock en Van Deyssel. De polemieken ontbrandt naar aanleiding van de kroningsfeesten van Nicolaas II, die Bauer in Moskou meemaakte. Opmerkelijk daarbij is, dat hij als alle prachtlieverden die elkaar bij tentoonstellingen van kroonjuwelen en kerkeschatten verdringen, zijn bewondering voor de mogelijke schoonheid van een kleurrijke en goed geregisseerde kroningsstoet en kroningsplechtigheid of voor de kunstzin, die uit een stuk edelsmeedwerk spreekt, niet los kan maken van zijn eerbied en wellust zou men bijna zeggen tegenover de rijkdom en de macht, die van al dat goud en nog eens goud en edelstenen afstraalt. Bladzijden lang zwelgt de Haagse ververszoon in de aanblik van pronk en overdaad en ten slotte jaagt hij enkele van zijn landgenoten in het harnas met de volgende passage: 'Ik denk hoe mooi Moskou geweest moet zijn in dien tijd, toen de bojaren gehuld in weelderige mantels met bont omzoomd in de vergulde sleden met rijk getoomde paarden door de straten renden, toen drommen hovelingen in jassen van allerlei kleur en met juweelen bezette wapens in de gordels zich verdrongen op de pleinen van het Kremlin, waar Iwan staande op de

Roode Trap van zijn paleis een onheilsbode met zijn speer vastnagelde aan de roode treden. Ja, dat was tóch wel barbaarsch, maar toch wat moet het ook mooi geweest zijn. . ' Hij vertelt van het volksfeest na de kroning met zijn 'groteske en drollige' tonelen, zoals van boeren, die hun pet in de bierfontein dopen om hem dan uit te zuigen en van het drama, waarin het eindigt: bij het uitreiken van keizerlijke pakjes versnaperingen 'in een net doekje verpakt' aan het volk, komt het tot een woest gedrang, waarin een 3000 mensen vertrapt worden. De lijken worden bij karrevrachten door de brandweer afgevoerd. En dan gaat Bauer voort: 'Maar laat ik je wat melden over het feest, dat ondanks die slachtoffers toch met niet minder pret gevierd werd.' Even verder in dezelfde brief: 'Twee dingen zijn er die mij op de duur niet zouden bevallen, dat zijn de stof en de modder. . ' En in een brief van 5 dagen later: ' . . . het trof me, toen ik, nadat ik op het kerkhof de opgezwollen en misvormde lijken gezien had, dienzelfden avond het hof weer zag paradeeren. Maar: hony soit qui mal y pense!'

Onze eerste reactie op zulke uitspraken is: zo schrijven wij toch niet meer! De tweede een vraag: hoe niet meer? niet zo hardvochtig, zo onbezonnen, zo dom of misschien zo. . . . eerlijk. Want het schoonheidsenthousiasme van Bauer met zijn blinde vlek voor de menselijke ellende en zijn argeloze solidariteit-met-de-macht van de sightseer is niet hypocrieter dan de sociaal bewogen elite van de Morele Herbewapening of zelfs de gemiddelde bevoorrechte, fatsoenlijke mens van onze tijd. Hij en zijn medeverdedigers van het charisma van schoonheid en macht en bestrijders van de 'grauwe nivellering der mensheid', in gepaste mate de schone stoffelijkheid der aarde genietende verwerpers van het verdoemelijk materialisme zoals Diepenbrock en Van Deyssel, onderscheiden zich toch eigenlijk vooral van de huidige, beschaafde mensheid door een gezwollener en argelozer woordgebruik. En niet toevallig vinden we in een andere toonaard datzelfde 'hevige' woordgebruik bij hun tegenstanders als Van Eeden en Van Collem. Alleen het stukje van Tak springt er uit door zijn nuchtere, reële toon en een kort stukje uit de Kroniek van V. d. G. (?), waarin summier de voor de kroningsoptocht genomen politieke maatregelen worden opgesomd en ze doen daardoor in deze hele polemieek het minst verouderd aan.

A. R.-V.

INHOUD

In Memoriam prof. dr. G. J. Geers	321
<i>J. van Wijk</i> : Portret	323
<i>Frits Kief</i> : Het Russisch-Chinese 'ideologisch ges- schil' en de ontbolsjewisatie	337
<i>W. F. Wertheim</i> : Het post-stalinistische tijdperk zonder citaat of etiket	349
<i>Frits Kief</i> : Repliek	355
<i>Henk van Kerkwijk</i> : Verzen	359
<i>Marc Andries</i> : Een auto kopen	362
<i>H. Neudecker, A. v. d. Zwan</i> : Sirië, dichter naar het socialisme?	368
<i>Kort Bestek</i> : Hulp aan onderontwikkeld gebied	379
<i>Ex Libris</i> : Marius Bauer	382

Medewerkers aan dit nummer:

Henk van Kerkwijk, geboren in 1940, woont in Haarlem. Publiceerde gedichten en verhalen o.a. in *Podium*, *De Nieuwe Stem*, *Kontrast*, *Contour*.

H. Neudecker, lecturer in de ekonometrie aan de universiteit van Birmingham.

A. van der Zwan, ekonoom, woont in Amsterdam. Directeur van het Nederlands centrum voor marketing analyses.

DE NIEUWE STEM

Bijzondere afleveringen die nog leverbaar zijn:

- **SPANJENUMMER**, een beschouwing van de toestand in Spanje onder het Franco-regime. Samengesteld door Dr. G. J. Geers, met medewerking van Luis Araquistain, Francisco Carrasquer, Albert Helman, Jef Last, F. M. Lorda Alaiz, Ramón Lugris, José María de Semprún Gurrea en anderen.
104 pag., geïllustreerd, f 2,80/Bfr. 40
- **POLEN VANDAAG EN GISTEREN**, een beschouwing over de bijzondere positie van Polen in de wereld van vandaag. Met medewerking van Milo Anstadt, Jan Balicki, Tone Brulin, Bernard Delfgaauw, Jerzy Holzer, M. van Hulten, Pszisko Jacobs, Neco Rost, J. P. Schuyf en P. Valkenburgh.
136 pag., geïllustreerd f 3,90/Bfr. 60
- **HERDENKINGSNUMMER JAN ROMEIN**, herinneringen aan Jan Romein en beschouwingen over zijn werk. Eerste publikatie van het essay *Duur en verandering in de geschiedenis* door Jan Romein; verder bijdragen van R. F. Beerling, M. C. Brands, J. Dhont, N. A. Donkersloot, J. Haak, Fr. de Jong Edz., J. Presser, G. J. Resink, A. Romein-Verschoor, I. Schöffner, Ph. de Vries, C. F. Ware en anderen.
156 pag., met portret van Jan Romein f 3,50/Bfr. 55
- **LINKS/RECHTS**, een discussie over de begrippen links en rechts, met artikelen van Bernard Delfgaauw, Fr. de Jong Edz., J. Kruithof, P. J. Meertens, O. Noordenbos, Sonja Prins, P. Valkenburgh en W. F. Wertheim.
80 pag. f 2,50/Bfr. 35
- **MAX HAVELAAR/BATAVUS DROOGSTOPPEL**, 1860/1960, het jubileum van de *Havelaar* en van Batavus Droogstoppel, met heropening van de discussie over de zaak van Lebak en met voor het eerst in de geschiedenis een foto van Droogstoppel/Voûte. Artikelen van J. J. Buskes, J. B. Charles, G. J. Resink, A. Romein-Verschoor, P. Spigt, Th. van Tijn en W. F. Wertheim.
120 pag., geïllustreerd f 3,25/Bfr. 45

Verkrijgbaar in de boekhandel en door storting op het giro-nummer van de uitgever

DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ LAVERMAN N.V.

DRACHTEN — Giro 801077 — Telefoon 05120-2641

Verschenen: de 2e druk van het standaardwerk
over bezetting en verzet

FRIESLAND

ANNIS DOMINI 1940–1945

door dr. Y. N. Ypma.

De eerste druk, in 1953 verschenen, was reeds lang uitverkocht. Er was voortdurend vraag naar dit boek en daarom is het verheugend dat nu een tweede druk als „paperback” is verschenen. Aan de tekst zijn thans een aantal interessante documentaire foto's toegevoegd.

Dankzij de medewerking van de Vereniging Friesland 1940–1945 kunnen wij het boek tegen de uiterst lage prijs van f 4,— aanbieden.

Formaat 12.7 x 19.5 cm, 372 pagina's en 12 pagina's illustraties.

Verkrijgbaar bij de boekhandel en bij de uitgever Drukkerij en Uitgeverij Laverman N.V. te Drachten.